

Masteroppgave januar 2024

En kvalitativ undersøkelse av etiske utfordringer ved forvaltning av arkeologiske menneskelige levninger

Andrea Lillemo

Masteroppgave i gjenstandskonservering
40 studiepoeng

Institutt for arkeologi, konservering og historie
Det humanistiske fakultet

© **Andrea Lillemo, januar 2024**

En kvalitativ undersøkelse av etiske utfordringer ved forvaltning av arkeologiske menneskelige levninger

Veileder: Douwtje Lieuwkje van der Meulen

www.duo.uio.no

Omslagsdesign: Universitetet I Oslo

Trykk: Grafisk senter, UiO

Sammendrag

I denne oppgaven er det forsøkt å få en forståelse av de ulike etiske utfordringene ved forvaltning, som i felt, konservering, magasinering og utstilling, av arkeologiske menneskelige levninger. I tillegg har man sett på Skjelettutvalgets involvering og hva slags rolle de kan ha i forvaltningen og i de etiske utfordringene. For å kunne undersøke dette, og få et innblikk i hvilke tanker og følelser de som arbeider med dette sitter med, ble intervju brukt som metode. Det ble gjennomført ti intervjuer, med konservatorer og arkeologer med arbeidserfaring fra arkeologiske menneskelige levninger, samt en samtale med Skjelettutvalget.

Under intervjuene trakk informantene frem ulike etiske utfordringer og erfaringer, og det ble tydelig at personer, også de som arbeider med dette, har ulike holdninger og tanker til temaet. Til tross for Skjelettutvalget, og *Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger*, virket det å være mangelfulle retningslinjer rundt etisk forvaltning av arkeologiske menneskelige levninger. Det fremkom ikke konkret hva slags retningslinjer som mangler, men det er områder hvor det er behov for mer klarhet. Et forslag er en større involvering fra Skjelettutvalgets side, og utvikling av en veileder konkret for forvaltningen av arkeologiske menneskelige levninger.

Abstract

In this assignment, an attempt has been made to gain an understanding of the various ethical challenges involved in managing archaeological human remains, such as excavating, conservation, storage, and exhibition. Additionally, the involvement of Skjelettutvalget and the potential role they can have in addressing management and ethical challenges were examined. To investigate this and gain insight into the thoughts and emotions of those working in this field, interviews were used as method. Ten interviews were carried out with conservators and archaeologists who have experience working with archaeological human remains, as well as a conversation with Skjelettutvalget.

During the interviews, the informants highlighted various ethical challenges and experiences, and it became clear that individuals, even those working in this field, have different attitudes and thoughts on the subject. Despite Skjelettutvalgets and *Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger*, there seemed to be a lack of guidelines regarding the ethical management of archaeological human remains. It was not specific what guidelines are missing, but there are areas where more clarity is needed. One suggestion is greater involvement from Skjelettutvalget and the development of guidelines specifically for curating and management of archaeological human remains.

Forord

Jeg vil først og fremst gjerne få takke alle informantene som stilte opp, i den travle hverdagen, og delte sine tanker og personlige erfaringer med meg. Jeg vil også takke Skjelettutvalget for en givende og spennende samtale om deres rolle og mine funn. Uten dere alle hadde ikke denne oppgaven vært mulig, og jeg setter stor pris på deres bidrag. Og takk til alle som bidro med tips og delte ressurser med meg under rekrutteringsprosessen.

Videre vil jeg takke min veileder, Douwtje L. van der Meulen, for uvurderlig hjelp under hele prosessen. Jeg vil også takke mine medstudenter for hyggelige gruppeveiledningstimer med kaffe og kake, gode samtaler og diskusjoner, støtte, oppmuntring og alt det sosiale. Og takk til Lisa Virginia Benson, bibliotekar på Arkeologisk bibliotek, for all hjelp.

Sist, men ikke minst, vil jeg få takke familie og venner for all støtte og hjelp. Mamma og pappa som alltid stiller opp, legger til rette, oppmuntrer og lytter. Takk til mamma som stiller opp med korrekturlesing gang på gang. En særlig takk til min gode venninne Elisabeth for all tiden sammen på Blindern i siste fase av oppgavearbeidet. Du har virkelig hjulpet meg igjennom, med din trygge og stødige tilværelse.

Oslo, 13.01.2024

Andrea Lillemo

Innholdsfortegnelse

Sammendrag.....	ii
Abstract	iii
Forord.....	iv
Figurliste.....	vii
1 INNLEDNING	1
1.1 Arkeologiske menneskelige levninger	1
1.2 Etikk og menneskelige levninger	3
1.3 Begrunnelse for valg av tema	4
1.4 Problemstilling	6
1.5 Oppgavens oppbygning	6
2 TEORETISK RAMMEVERK.....	7
2.1 Menneskelige levninger i norske samlinger.....	7
2.2 Lovgivning.....	8
2.2.1 Fredet materiale.....	8
Kulturminneloven	8
Svalbardsmiljøloven	9
Gravferdsloven	9
2.2.2 Ikke-fredet materiale	9
2.2.3 Kulturminneforvaltning	10
2.3 Etiske retningslinjer	11
2.4 Ulike etiske tilnærminger.....	14
2.5 Skjelettutvalget.....	15
3 METODE OG KILDER.....	16
3.1 Litteraturstudie	16
3.2 Kvalitativt forskningsintervju.....	16
3.3 Godkjenning.....	17
3.4 Datainnsamling.....	17
3.4.1 Datautvalg	17
3.4.2 Informert samtykke.....	19
3.4.3 Gjennomføring	20
3.4.4 Transkribering.....	21
3.5 Analyse.....	21
3.5.1 Validitet, reliabilitet og refleksivitet.....	21

3.5.2	Refleksiv tematisk analyse.....	23
3.5.3	Analyse i praksis	24
4	RESULTAT	26
4.1	Retningslinjer	27
4.2	Respekt.....	29
4.3	Bevaring	31
4.4	Ressurser	33
4.5	Utstilling.....	34
4.6	Alder	35
4.7	Personlige erfaringer	36
4.8	Magasinerings.....	37
4.9	Dokumentasjon.....	38
4.10	Kunnskap.....	38
4.11	Hva ville man hatt med i egne retningslinjer?.....	39
5	DISKUSJON	41
5.1	Forvaltningen av arkeologiske menneskelige levninger	41
5.1.1	Formålet med forvaltning av arkeologiske menneskelige levninger	41
5.1.2	Etiske utfordringer og behovet for retningslinjer ved de ulike delene i forvaltningen.....	43
5.2	Hva med menneskelige levninger uten rettslig vern?.....	47
5.3	Hva er respekt?.....	47
5.4	Trenger man retningslinjer?	49
5.5	Skjelettutvalgets involvering	50
5.6	Andre betraktninger	51
6	KONKLUSJON	52
6.1	Videre forskning	53
7	LITTERATURLISTE	55
	Vedlegg 1 - Vurdering av Sikt.....	60
	Vedlegg 2 - Informasjonsskriv og samtykkeerklæring til deltakere.....	62
	Vedlegg 3 – Intervjuguide.....	66
	Vedlegg 4 – Intervjuguide bearbeidet til arkeologi	68
	Vedlegg 5 – Spørsmål til Skjelettutvalget	70

Figurliste

Figur 1: Kjønnsnøytral illustrasjon av deltakende informanter.....	19
Figur 2: Ordsky basert på tematisk analyse av intervju.....	27

1 Innledning

Ved besøk, for noen år siden, på det tidligere Vikingskipshuset i Oslo¹, kunne man se tre av verdens best bevarte vikingskip. Midt i den ene fløyen ruvet det store og mektige Gokstadskipet, mens i hvert sitt hjørne sto to anonyme montre. Tittet man inn i disse montrene, ble man møtt med synet av levningene til tre individer. Dette var individene som ble funnet i gravhaugene sammen med de to kjente vikingskipene Osebergskipet og Gokstadskipet. To kvinner og en mann. De to kvinnene kom fra Oseberghaugen. Denne utgravingen ble foretatt i 1904. Mannen kom fra Gokstadhaugen². Denne utgravingen var fra 1880. Kvinnene lå sammen i samme monter, mens mannen lå i et monter alene på andre siden av rommet. Til tross for den ganske anonyme plasseringen, i forhold til vikingskipene, var det disse tre individene som pirret min nysgjerrighet. Hvilke etiske problemstillinger er det rundt utstilling av menneskelige levninger?

For å gi en generell forståelse av temaet i denne masteroppgaven, vil det gis en kort innføring i hva som menes med arkeologiske menneskelige levninger og etiske problemstillinger. Deretter vil oppgavens problemstilling bli presentert, og en kort begrunnelse for valget av oppgave.

1.1 Arkeologiske menneskelige levninger

Hva er menneskelige levninger? I litteraturen ser man at utføringer med menneskelige levninger kan oppstå allerede ved definisjonen³. Mange tenker nok på menneskelige levninger i museumssamlinger som skjeletter, mumier og brente bein som eksempel, men man finner også eksempler på gjenstander som er lagd av kroppsdeler som hud, hår og negler⁴. Slike eksempler finnes det også i norske museer. Videre kan også subjektive holdninger og kulturelle forskjeller påvirke hvordan man definerer og ser på menneskelige levninger⁵.

¹ Vikingskipshuset i Oslo, er en del av Kulturhistorisk Museum i Oslo, og stengte i 2021 for ombygging til det nye Vikingtidsmuseet som har planlagt åpning i 2026/27.

² *Skjelettene fra Gokstad- og Osebergskipet*, Holck, «The Oseberg Ship Burial, Norway».

³ Giesen og White, «International Perspectives towards Human Remains Curation»; Clary, «Historical Context of Bodies, Display and Spectacle»; DCMS, «Guidance for the Care of Human Remains in Museums».

⁴ Clary, «Historical Context of Bodies, Display and Spectacle», 13.

⁵ Giesen og White, «International Perspectives towards Human Remains Curation», 13.

I denne oppgaven er definisjonen av menneskelige levninger basert på den i *Guidance for the Care of Human Remains in Museums*⁶. Her defineres menneskelige levninger som kropp, eller deler av kroppen, til en gang levende mennesker av arten *Homo Sapiens*. Dette inkluderer osteologisk materiale (som hele eller deler av skjeletter, individuelle bein eller fragmenter av bein og tenner), og bløtvev (som organer eller hud). Med arkeologiske menneskelige levninger menes her, i denne oppgaven, menneskelige levninger som er fremkommet ved arkeologisk utgravning.

Menneskelige levninger kan gi oss en direkte tilknytning til våre forfedre, som igjen kan gi oss innsikt inn i tro, begravelseritualer og sosiale hierarkier. I tillegg kan man få kunnskap om sykdommer, skader, diett og genetikk⁷. Bevaringen av organisk materiale, som menneskelige levninger, er først og fremst basert på hva slags begravelsemiljø materialet, eller individet, er begravd i⁸. Eksempler hvor begravelsemiljøet har spilt en rolle på bevaringen av arkeologiske menneskelige levninger er de arkeologiske utgravningene i Hillesøy i 2017⁹ og 2018¹⁰, og i Trøndelag 2019¹¹. Begge utgravningene fra Hillesøy er datert til yngre jernalder og utgravningen i Trøndelag dateres til folkevandringstid. I Hillesøy fant man, i forbindelse med en veiutgravning, to båtgraver med to nesten komplette skjeletter og her var det trolig den kalkholdige jorda som var årsaken til at beinmaterialet var såpass godt bevart¹². I rapporten fra Trøndelag, hvor det ble funnet et kvinneskjelett, nevnes den leiddrenerte undergrunnen som årsak til gode bevaringsforhold for beinmaterialet¹³.

Selv ved tilfeller hvor beinmaterialet er dårlig bevart kan man nå få ut nyttig informasjon om kjønn, alder og helse. Her kan man se på utgravningen fra Trøndelag som eksempel. Selv om

⁶ DCMS, «Guidance for the Care of Human Remains in Museums», 9.

⁷ Turner-Walker, «Degradation Pathways and Conservation Strategies for Ancient Bone from Wet Anoxic Sites».

⁸ Simpson, «Studies on the Degradation of Horn, Antler and Ivory at Archaeological Sites», School of Biological Sciences, 2011., 37.

⁹ Niemi, «Nordvegen på Hillesøy - Utgravning av båtgrav fra yngre jernalder».

¹⁰ Niemi, «Nordvegen på Hillesøy En kvinnes båtgrav fra rundt år 800».

¹¹ Aspvik og Grønnesby, «Arkeologisk utgravning av skjelettgrav fra folkevandringstid, Nygården, Ørland, Trøndelag».

¹² Niemi, «Nordvegen på Hillesøy En kvinnes båtgrav fra rundt år 800»; Niemi, «Nordvegen på Hillesøy - Utgravning av båtgrav fra yngre jernalder».

¹³ Aspvik og Grønnesby, «Arkeologisk utgravning av skjelettgrav fra folkevandringstid, Nygården, Ørland, Trøndelag», 17.

skjelettet ble vurdert til å være i dårlig tilstand¹⁴, har man ved osteologiske undersøkelser klart å finne ut at skjelettet stammer fra en kvinne, som døde i alderen 35-49 år gammel. Sliteskader, betennelser og artrose ble påvist på deler av skjelettet, og kan tyde på at kvinnen holdt på med repetitivt arbeid. Det ble også konstatert beinskjørhet, som igjen kan vitne om en barndom med dårlig ernæring, anemi eller infeksjoner. I tillegg ble små fragmenter av skjelettet, som ble vurdert til for små til å gi noe særlig osteologisk informasjon, brukt til C¹⁴-datering¹⁵.

Alle disse mulighetene for ulik informasjon vil det igjen være viktig å tenke på når det kommer til konservering, ettersom ulike konserveringsbehandlinger kan være med på å begrense analyser og dermed også hvilken informasjon man vil kunne få ut. På den andre siden kan konsolidering og impregnering være med på å stabilisere materialet, og på denne måten sikre videre undersøkelser og studier¹⁶.

1.2 Etikk og menneskelige levninger

Menneskelige levninger er en kilde til kunnskap, vissheten om at disse arkeologiske levningene kommer fra mennesker, og dermed mennesker som har levd et liv, kan føre med seg en god del etiske utfordringer, som for eksempel med tanke på forskning, håndtering, utstilling og forskning¹⁷. Publikum kan, for eksempel, ha betenkeligheter om det etiske ved oppbevaring av menneskelige levninger i museer og samlinger, eller om det er etisk å bruke menneskelige levninger som kildemateriale i forskning. En vanlig holdning er at nettopp menneskelige levninger skal behandles med respekt for den døde og den dødes følelser. Hvordan skal man ivareta og kombinere ønsket om å bevare integriteten og verdigheten til disse døde individene, og samtidig utnytte det vitenskapelige potensialet¹⁸?

I 2009 skriver Berit Sellevold¹⁹ at det inntil forholdsvis nylig har vært svært få debatter i Norge omkring menneskelige levninger, etiske problemer knyttet til utgraving av graver, gravplasser

¹⁴ Aspvik og Grønnesby, 70.

¹⁵ Aspvik og Grønnesby, «Arkeologisk utgraving av skjelettgrav fra folkevandringstid, Nygården, Ørland, Trøndelag».

¹⁶ Kres og Lovell, «A Comparison of Consolidants for Archaeological Bone», 508.

¹⁷ Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora, *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora*, 30; Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger, *Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger*, Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger, *Veileder ved funn av menneskelige levninger*; Sellevold, «Ancient Scaletons and Ethical Dilemmas».

¹⁸ Sellevold, «Ancient Scaletons and Ethical Dilemmas», 142; Sellevold, «Etikk og gamle skjeletter».

¹⁹ Sellevold, «Etikk og gamle skjeletter».

og kirkegårder, forskning på menneskelige levninger og oppbevaring av menneskelige levninger i museer og samlinger. Startskuddet for endringer innenfor dette skjedde på midten av 1980-tallet da Niilas Somby ba om å få utlevert hodeskallen til hans bestefars bror, den halshuggede Mons Aslaksen Somby. I likhet ba barnebarnet til Aslak Jakobsen Hætta om å få utlevert hans halshuggede bestefars hode skalle i 1997. Begge disse hodeskallene var i de Schreinerske Samlinger. Anatomisk institutt nektet å utlevere hodeskallene, og det oppsto en bitter strid. Etter diskusjoner med Sametinget, Universitetet i Oslo og Kirke- og Undervisningsdepartementet ble Anatomisk Institutt til slutt beordret til å utlevere hodeskallene til begravelse i 1997. Skjelettutvalget (se kapittel 2.3), som er et rådgivende utvalg for etikk og forskning på menneskelige levninger, ble opprettet i 2007 som en direkte konsekvens av dette.

1.3 Begrunnelse for valg av tema

Som tidligere nevnt, er etikk og forvaltning av menneskelige levninger et tema som kan være problematisk. Temaet er mye diskutert, og det er blant annet utgitt flere bøker med en samling av artikler vedrørende temaet²⁰. Problematikken rundt forvaltningen av menneskelige levninger i den eksisterende forskningen kan deles inn i to overordnede temaer²¹. Den ene er forskningspotensialet og vitenskapelig data, som for eksempel den arkeologiske og tekniske informasjonen man kan hente ut fra de fysiske levningene. Det andre temaet omhandler moralske, etiske og juridiske problemstillinger, ofte med fokus på eierskap, repatriering (spesielt med tanke på postkolonialisme og urbefolkning) og utstilling av menneskelige levninger²². Etiske utfordringer i utgraving og videre forvaltning, som konservering og magasinering, virker å ha en mindre plass i litteraturen. I tillegg er mye av litteraturen på engelsk og omhandler eksempler og utfordringer i andre land enn Norge.

²⁰ Biers og Clary, *The Routledge Handbook of Museums, Heritage and Death*; Fossheim, *More Than Just Bones. Ethics and research on Human Remains*; DCMS, «Guidance for the Care of Human Remains in Museums»; Giesen, *Curating Human Remains*; Sellevold og Norsk institutt for kulturminneforskning, *Old Bones*.

²¹ Balachandran, «Among the Dead and Their Possessions», 201.

²² Balachandran, 201; McGowan og LaRoche, «The Ethical Dilemma Facing Conservation»; Buenger, «Connective Tissues»; Cassman og Odegaard, «Human Remains and the Conservator's Role»; Odegaard, Powell, og Cassman, *Human Remains*; Nilsson Stutz, «Between Objects of Science and Lived Lives. The Legal Liminality of Old Human Remains in Museums and Research».

I Norge er mye av litteraturen om utføring rundt arkeologiske menneskelige levninger utgitt i to bøker, *More Than Just Bones*²³ og *Old Bones*²⁴. Skjelettutvalget, se underkapittel 2.3, har gitt ut *Veileder ved funn av menneskelige levninger*²⁵ og *Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger*²⁶. Disse veilederne retter seg mot repatriering, arkeologiske utgravninger og generell forskning på menneskelige levninger. Det er viktig å være klar over at Skjelettutvalget er et veiledende utvalg, men det er institusjonene selv som er eier eller har forvaltningsansvar for sine samlinger, og det er derfor til syvende og sist institusjonene selv som har ansvar for håndteringen og forvaltningen av de menneskelige levningene.

*Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger*²⁷ er delt i to deler. Del A omhandler anerkjennelse, hensyn og kontekst. Det vil si tema som individet, funnkontekst, ulike grupper, nålevende etterkommere og liknende. Del B tar for seg analyser, resultater, formidling og repatriering. Her handler det om å veilede ved situasjoner som angår datahåndtering, utilsiktede konsekvenser, gjennomførbarhet, destruktive metoder, visuell formidling og repatriering, blant annet. *Veileder ved funn av menneskelige levninger*²⁸ er rettet mot utgraving av arkeologiske menneskelige levninger, både uforutsette og forutsette funn. Den tar for seg det norske regelverket, forskningsetikk og fordeling av ansvarsområder og aktuelle institusjoner.

Museer i Norge er knyttet til flere regler og retningslinjer, blant annet ICOM sine museumsetiske retningslinjer og kulturminneloven²⁹. I tillegg følger konservatorer i Norge E.C.C.O sine etiske retningslinjer³⁰. Disse vil beskrives i underkapittel 2.4. Disse mer overordnede reglene og retningslinjene omfatter menneskelige levninger, men er mindre spesifikke om hvordan bevaringen og forvaltningen skal foregå. Det kan derfor virke som om

²³ Fossheim, *More Than Just Bones. Ethics and research on Human Remains.*

²⁴ Sellevold og Norsk institutt for kulturminneforskning, *Old Bones.*

²⁵ Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger, *Veileder ved funn av menneskelige levninger.*

²⁶ Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger, *Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger.*

²⁷ Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger.

²⁸ Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger, *Veileder ved funn av menneskelige levninger.*

²⁹ International Council of Museums, *ICOM Code of Ethics for Museums*; Lov om kulturminner.

³⁰ European Confederation of Conservator-Restorers' Organisations, *E.C.C.O. Professional Guidelines (II). Code of Ethics.*

det ikke er etiske retningslinjer konkret for de ulike stadiene i forvaltningen. Hvordan oppfatter de som arbeider med forvaltning av menneskelige levninger det, og hvilke behov for veiledning og retningslinjer er det?

1.4 Problemstilling

Målet med denne oppgaven er å få en forståelse av og belyse de ulike etiske utfordringene vedrørende de ulike delene av forvaltningen av arkeologiske menneskelige levninger. Videre er målet å se på Skjelettutvalgets rolle og hvordan de eventuelt kan bistå i etiske utfordringer, håndtering og forvaltningen. Det er også et mål å belyse hvordan de som arbeider med de ulike delene av forvaltningen av arkeologiske levninger, som arkeologer og konservatorer, oppfatter disse etiske utfordringene og hvilke behov har man for å kunne håndtere utfordringene.

Problemstillingen i denne oppgaven er derfor: *Hvilke etiske utfordringer er det ved forvaltning, som i felt, konservering, magasinering og utstilling, av arkeologiske menneskelige levninger, og hvilke behov er det for å kunne håndtere disse? Hvilken rolle spiller Skjelettutvalget i håndteringen av menneskelige levninger og de etiske utfordringene knyttet til dette?*

1.5 Oppgavens oppbygning

Etter innledende kapittel fortsetter oppgaven med teoretisk rammeverk, i kapittel 2. For å få en forståelse av arkeologiske menneskelige levninger og etiske utfordringer i Norge i dag, gis det en kort presentasjon av menneskelige levninger i norske samlinger og de gjeldene lover og retningslinjer. I kapittel 3 vil valg av metode bli forklart og begrunnet. Oppgavens primærkilde er resultater fra kvalitative forskningsintervju og samtale med Skjelettutvalget, og disse vil bli tematisk presentert i kapittel 4. Resultatene blir deretter diskutert opp mot relevant tidligere forskning og litteratur i kapittel 5. Avslutningsvis, i kapittel 6, vil oppgaven konkluderes, etterfulgt av forslag til videre forskning på feltet.

2 Teoretisk rammeverk

For å i det hele tatt kunne undersøke arkeologiske menneskelige levninger, etiske utfordringer og behov, er det nødvendig å få en forståelse av menneskelige levninger generelt i samlinger. Ettersom denne oppgaven ser på norsk kontekst, vil det bli gitt en presentasjon av menneskelige levninger i norske samlinger. Videre vil også relevant lovverk, etiske retningslinjer og etiske tilnærminger bli gjennomgått, da det er viktig å vite hvilke lover og regler man må forholde seg til, samt hva det menes med etikk. Et annet mål med oppgaven er å se på Skjelettutvalget og deres rolle, og det vil derfor bli gitt en kort gjennomgang av Skjelettutvalget og hva det er.

2.1 Menneskelige levninger i norske samlinger

I norske museer har man skjelettmateriale fra rundt 12 000-15 000 individer fra alle perioder i Norges forhistorie. Disse kommer fra både jordfestegraver og fra kremasjonsgraver. Forvaltningen av disse levningene er noe ulik avhengig av om de er kremert eller ikke. De kremerte levningene, og cirka halvparten av de ubrente levningene, forvaltes som regel av de ulike arkeologiske forvaltningsmuseene, mens resterende av de ubrente levningene forvaltes av Universitetet i Oslo, Institutt for medisinske basalfag³¹. Denne samlingen er nok mest kjent som og ble tidligere kalt for «De schreinerske samlinger», men kalles nå «Bioantropologisk samling ved UiO»³².

Den bioantropologiske samlingen ved UiO er et magasin for oppbevaring av humant skjelettmateriale, og ble opprettet i 1828. Den består av rundt 8000 katalogoppførte levninger, og er med dette en av Europas største i sitt slag. Samlingen omfatter levninger fra steinalder til rundt 1800-tallet. Det er i dag ingen navngitte levninger i denne samlingen, og de fleste levningene er funnet i Norge og dateres til middelalderen. Samlingen består kun av menneskelige skjelettdeler, og flertallet av levningene består kun av et mindre antall skjelettdeler. Noen få levninger er ganske komplette. Samlingen er lukket for offentligheten³³.

Internasjonalt sett er 12 000-15 000 levninger et forholdsvis lite antall levninger. Disse menneskelige levningene er innsamlet de siste 150 år, og de fleste kommer fra arkeologiske utgravninger. Allikevel kommer en del av det ubrente materialet fra innsamlinger knyttet til

³¹ Sellevoid, «Ancient Sceletons and Ethical Dilemmas», 139; Sellevoid, «Etikk og gamle skjeletter».

³² Universitetet i Oslo, «Bioantropologisk samling ved UiO - Institutt for medisinske basalfag».

³³ Universitetet i Oslo.

medisinsk forskning. Blant annet finnes det nesten 1000 samiske individer i Bioantropologiske samling ved UiO³⁴.

2.2 Lovgivning

I norsk lovgivning finnes det formelle krav til utgraving/innhenting, håndtering, prøvetakning og analyser av menneskelige levninger. Dette skal sikre at forvaltning av og forskning på menneskelige levninger foregår innenfor forsvarlige rammer. Ulike institusjoner har derfor et etisk ansvar om å sette seg inn i denne lovgivningen i forkant av arbeid som involverer menneskelige levninger, også arkeologiske³⁵.

Det er viktig å skille imellom fredet og ikke-fredet materiale. Fredet materiale har både lovbeskyttelse og regler for håndtering. Ikke-fredet material har ikke lovbeskyttelse og har ufullstendige regler for håndtering³⁶. Til tross for ulikhetene i lovverket er forskningsetikk relevant for begge kategoriene.

2.2.1 Fredet materiale

Når det gjelder fredet materiale er det tre lover som verner graver og menneskelige levninger: kulturminneloven, svalbardmiljøloven og gravferdsloven³⁷.

*Kulturminneloven*³⁸

Etter kulturminnelovens §4 er alle gravminner fra før 1537 automatisk fredet. Det samme gjelder også samisk materiale som er eldre enn 1917. Håndtering og forvaltningsansvaret av fredet materiale reguleres av forskriften om ansvarsfordeling³⁹, se underkapittel 2.2.3.

³⁴ Sellevold, «Etikk og gamle skjeletter».

³⁵ Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger, *Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger*, 6.

³⁶ Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger, *Veileder ved funn av menneskelige levninger*, 7.

³⁷ Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger, 6.

³⁸ Lov om kulturminner.

³⁹ Riksantikvaren, «Veileder til ansvarsforskriften»; Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger, *Veileder ved funn av menneskelige levninger*, 7.

*Svalbardsmiljøloven*⁴⁰

Etter svalbardmiljøloven §39 er alle spor etter menneskegraver, som kors og andre gravmarkeringer, samt bein og beinrester i og på markoverflaten, automatisk fredet uavhengig av alder. Det er Sysselmannen som har forvaltningsmyndighet for kulturminner på Svalbard.

*Gravferdsloven*⁴¹

I gravferdsloven §8 står det at alle graver er fredet i 20 år, og ved nedlagte gravplasser gjelder fredningstiden i 40 år. Etter gravferdsloven §1 er naturlige graver, det vil si en omkommet person på havets bunn eller ute i naturen, beskyttet fra all berøring som ikke har hensikt om å flytte hele legemet til en gravplass, og må ikke utsettes for direkte forstyrrende eller krenkende virksomhet.

2.2.2 Ikke-fredet materiale⁴²

Ifølge norsk lov er det derfor mange funnkategorier som ikke er automatisk fredet, og som derfor også har ufullstendige regler for håndtering. Dette gjelder graver og menneskelige levninger som er yngre enn 1537, samiske gravplasser yngre enn 1917, men eldre enn 40 år (og ikke er på Svalbard). Det finnes eksempler på menneskelige levninger uten lovbeskyttelse som blir gravd ut, undersøkt og innlemmet i samlinger på lik linje som fredet materiale. Eksempler på dette er Domkirkegården i Trondheim, Christiania Tugthus, Heddal prestegård og utgravningene utenfor domkirken i Kristiansand⁴³. Dette til tross for at det ikke finnes lovverk som sier at det skal gjennomføres arkeologisk arbeid ved slike funn. Dette er igjen med på å skape en rekke praktiske utfordringer og gjør det vanskelig å sikre en faglig god og etisk forsvarlig forvaltning av menneskelige levninger⁴⁴. Eksempler på dette kan for eksempel være utgravning eller ikke, skal levningene gjenbegraves eller skal de innlemmes i samlingene? Når det gjelder ikke-fredet materiale vil bevaring på stedet uten utgravning eller gjenbegraving

⁴⁰ Lov om miljøvern på Svalbard.

⁴¹ Lov om kirkegårder, kremasjon og gravferd.

⁴² Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger, *Veileder ved funn av menneskelige levninger*, 7.

⁴³ Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger, 7.

⁴⁴ Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger, 7; Paasche, 1537 - *det vanskelige skillet*.

være mest aktuelt. Videre foreslås det, i *Veileder ved funn av menneskelige levninger*, at forvaltningsansvarlige institusjoner setter opp og følger en faglig og etisk fundert plan for håndtering av menneskelige levninger uten rettslig vern⁴⁵.

2.2.3 Kulturminneforvaltning

De ansvarlige aktørene for kulturminneforvaltningen i Norge er Riksantikvaren, fylkeskommunene, Sametinget, forvaltningsmuseene (universitetsmuseene og sjøfartsmuseene) og Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)⁴⁶. Riksantikvaren har overordnet ansvar for den nasjonale kulturminneforvaltningen.

Universitetsmuseene har flere ansvarsområder innenfor kulturminneforvaltningen. De har ansvar for å søke etter, vedlikeholde, restaurere og bygge opp igjen automatiske fredete kulturminner som befinner seg på land. Men det er unntak; kulturminner fra middelalderen som middelalderske byanlegg, kirker, kirketufter, kirkegårder, klosteranlegg, forsvarsverk og rester etter slike ligger innunder NIKUs ansvarsområde. Universitetsmuseene har også ansvar for å grave frem, flytte, granske og ta opp løse kulturminner som befinner seg på land. Sjøfartsmuseene har tilsvarende ansvar for automatisk fredete kulturminner under vann. Det er universitetsmuseene som skal forvalte løse kulturminner⁴⁷.

Det geografiske ansvarsområdet for Riksantikvaren, Sametinget og NIKU er hele Norge, men fylkeskommunen har ansvar for de respektive fylkene. Tidligere har forvaltningsmuseenes geografiske ansvarsfordeling vært regulert i ansvarsforskriften, men slik er det ikke lengre. Nå har hver av de ulike forvaltningsmuseene inngått gjensidige avtaler som regulerer den geografiske ansvarsfordelingen museene imellom. Disse avtalene er en videreføring av den tidligere ansvarsfordelingen som var nedskrevet i ansvarsforskriften⁴⁸.

⁴⁵ Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger, *Veileder ved funn av menneskelige levninger*, 14–15.

⁴⁶ Riksantikvaren, «Veileder til ansvarsforskriften».

⁴⁷ Riksantikvaren.

⁴⁸ Riksantikvaren.

2.3 Etiske retningslinjer

Så hva er egentlig etikk? Etikk handler om hva som defineres som god og dårlig oppførsel⁴⁹. Etiske normer forteller oss hva vi kan, bør eller skal gjøre i bestemte situasjoner⁵⁰. Sellevold⁵¹ skriver at etikk ofte handler om en distinksjon mellom «rett og riktig» og «galt». Dette innebærer at det finnes en objektiv, ideell verden med et definert regelverk på hva som er rett og hva som er galt. Nå er det riktig nok slik at den *virkelige* verden er ikke objektiv og ideell, og hva som ansees som rett og galt baseres på subjektive tolkninger. Ved reelle dilemmaer må man ofte ta etiske vurderinger, hvor man må veie forskjellige hensyn mot hverandre. Her kan etiske retningslinjer fungere rådgivende, veiledende og forebyggende. Slike retningslinjer kan være formulert som krav, råd, hensyn eller idealer å strekke seg etter. På denne måten er etiske retningslinjer et hjelpemiddel og kilde til etisk refleksjon⁵².

I tillegg til egne lover og forskrifter har Norge også forpliktet seg til forskningsetikk og internasjonale konvensjoner, som er relevant når det kommer til håndtering og forvaltning av arkeologiske menneskelige levninger⁵³. Forskningsetikk er anvendt etikk som bygger på grunnleggende normer og verdier i forskerfelleskapet. Normene skiller mellom rett og galt, godt og dårlig, akseptabelt og uakseptabelt. Disse etiske normene er ikke konstante, og endres i takt med tiden og samfunnsutviklingen. Dette krever derfor at normene stadig diskuteres og reflekteres over. Formålet med forskningsetikken er å fremme fri, god og forsvarlig forskning, og å sikre en god vitenskapelig praksis⁵⁴.

Når det gjelder museumsansatte så har nok de fleste en generell forståelse av hva som ansees som rett og galt⁵⁵. Allikevel er det sånn, som med etiske normer, at de etiske perspektivene og problemstillingene ikke er statiske, men endrer seg over tid⁵⁶. For mange museer er det etiske

⁴⁹ Edson, *Museum Ethics*, 7.

⁵⁰ Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora, *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora*, 44.

⁵¹ Sellevold, «Etikk og gamle skjeletter».

⁵² Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora, *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora*, 44.

⁵³ Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger, *Veileder ved funn av menneskelige levninger*, 9.

⁵⁴ Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora, *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora*, 5.

⁵⁵ Edson, *Museum Ethics*, 5.

⁵⁶ Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger, *Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger*, 5.

problemstillinger som er så relevante at de mer eller mindre er til stede hele tiden. Selv om disse problemstillingene er inkludert i museets retningslinjer, så er det viktig at disse blir revurdert av nye generasjoner museumspersonell. Dette med tanke på ny kunnskap og en dypere forståelse for problemstillingene. Forbedret etisk forståelse kan føre til bedre problemløsning⁵⁷.

Så hvem er det som har ansvaret for at handlingene man utfører er etiske? Edson skriver i *Museum Ethics*⁵⁸ at alle museumsansatte selv har ansvar for at deres handlinger og avgjørelser er innenfor akseptabel museumspraksis. Allikevel er det slik at nesten alle avgjørelser og handlinger involverer en form for risiko for å handle etisk «feil». For eksempel kan en utstilling både inspirere og irritere, eller en konserveringsbehandling kan ende opp med å gi uønskede resultater. Etiske vurderinger er en del av alle avgjørelser og handlinger, og kommunikasjon imellom kolleger og ulike profesjoner er en viktig del av denne vurderingen. Problemer kan oppstå fordi folk kan ha ulike målsettinger, ulike verdisyn og tanker som igjen kan påvirke deres handlinger. Selv om folk er uenige og handler ulikt betyr ikke det nødvendigvis at man er «uetisk», men dette understreker bare viktigheten av at institusjonen, eller arbeidsplassen, har tydelige etiske retningslinjer å følge for å veilede ved etiske problemstillinger og beslutningstaking⁵⁹.

Ved forskning på kulturhistoriske kilder har man for eksempel «Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora»⁶⁰. Her pekes det på at verdien av forskningen må veies opp mot hvor mye av materialet som forringes eller endres. Alle inngripende tiltak, det kan være behandling, reparasjon og analyse av museumsgjenstander, skal dokumenteres med tanke på fremtidig forskning og være etterprøvbart. All forskning på kulturhistoriske kilder må foregå på en slik måte at fremtidige forskere også skal kunne tilegne seg kunnskap som de måtte anse som viktig. Bevaring av arkiv, bibliotek og museer er en forutsetning for å kunne forske på og få kunnskap om egen og andres historie. Dette gjelder da også menneskelige levninger. Men, forskningens interesser og perspektiver kan endre seg igjennom tiden, og det er derfor

⁵⁷ Edson, *Museum Ethics*, 10.

⁵⁸ Edson, 11.

⁵⁹ Edson, 12.

⁶⁰ Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora, *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora*, 30–31.

samtidens ansvar å bevare for- og samtid, slik at fremtidige generasjoner får muligheten til å ha en fortid⁶¹.

Innenfor konservering generelt finnes det en rekke etiske retningslinjer og prinsipper. Disse retningslinjene er der for å veilede konservatorer i sitt arbeid, slik at det utføres på en etisk og profesjonell måte. Disse etiske retningslinjene er også med på å kunne begrunne de valgene man tar, og på den måten også fungere som en støtte i det arbeidet man gjør som konservator. Her i Norge, ved Nordisk konservatorforbund - Norge (NKF-N)⁶², er det retningslinjene til E.C.C.O.⁶³ konservatorene jobber ut ifra. I «E.C.C.O. Professional Guidelines (II). Code of Ethics» presenteres det en rekke prinsipper, forpliktelser og oppførsel som konservatorer bør etterstrebe i sitt arbeid. Disse retningslinjene består av 28 punkter, og består av fire overordnede temaer; generelle prinsipper for bruk av retningslinjene, forpliktelser til kulturarv, forpliktelse til eiere og formyndere og forpliktelser til kolleger og profesjonen.

Når det gjelder håndtering av menneskelige levninger ved museer, har man retningslinjer som er utarbeidet av International Council of Museums (ICOM)⁶⁴. Her spesifiseres det at utstilling av menneskelige levninger må være i tråd med profesjonelle standarder og, hvis det er kjent, må interesser og holdninger til medlemmer av samfunnet, etnisitet og/eller religion imøtekommes. Videre påpekes det at de må bli presentert med stor takt og respekt for de ulike følelsene rundt menneskelig verdighet av alle mennesker⁶⁵.

Et eksempel på etiske retningslinjer utarbeidet for forvaltningen av menneskelige levninger i andre land er *Guidance for the care of human remains in museums*⁶⁶. Denne er utviklet av Department of Culture, Media and Sport (DCMS) i England, og retter seg spesifikt imot institusjoner i England, Wales og Nord-Irland⁶⁷. Disse retningslinjene er, i likhet med Skjelettutvalget i Norge, ikke lovpålagt og baserer seg primært på etiske forpliktelser. DCMS

⁶¹ Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora, 31.

⁶² «Formål og lover».

⁶³ European Confederation of Conservator-Restorers' Organisations, *E.C.C.O. Professional Guidelines (II). Code of Ethics*.

⁶⁴ International Council of Museums, *ICOM Code of Ethics for Museums*.

⁶⁵ International Council of Museums, avsn. 4.3.

⁶⁶ DCMS, «Guidance for the Care of Human Remains in Museums».

⁶⁷ DCMS, 7.

har ingen makt i den forstand at de ikke har rett til å utføre sanksjoner ved brudd på retningslinjene⁶⁸.

2.4 Ulike etiske tilnærminger

Vedrørende arkeologiske menneskelige levninger kan etiske dilemmaer for eksempel oppstå når forskere og publikum har forskjellige etiske holdninger. Dette kan kompliseres ytterligere når man tar med hensyn til akademisk frihet og de dødes rettigheter⁶⁹. Berit Sellevold definerer ulike etiske tilnærminger hos forskere og publikum slik:

For *forskere* er nok søken etter kunnskap av den største betydning. For arkeologer og konservatorer kan nok dette spisses videre til at man har et vitenskapelig og etisk ansvar å fremme og bidra til bevaring av arkeologiske data, også menneskelige levninger. Graver og menneskelige levninger kan gi kunnskap om sosiale strukturer og organisering, og til en viss grad også religion og ideologi. Fra forskeres syn bør derfor arkeologiske menneskelige levninger bevares på en slik måte at de kan være tilgjengelige for forskning⁷⁰.

Mens for *publikum*, «ikke-forskere», kan etiske holdninger i større grad være knyttet til de dødes rettigheter og urbefolknings kulturelle behov. Diskusjoner og holdninger til hvor vidt det er etisk forsvarlig å forvalte, håndtere og forske på menneskelige levninger har vært oppe hos mange befolkningsgrupper, særlig urbefolkninger. Mange urbefolkningsgrupper ønsker, for eksempel, å gjenbegrave sine forfedres levninger⁷¹.

Det er allikevel ikke slik at man tydelig kan dele opp de ulike tilnærmingene, og at man kun tilhører den ene eller andre grupperingen. Sellevold påpeker at hennes eget ståsted er subjektivt, at hun er forsker, men også en *privatperson*. Selv er man preget av samfunnet man er en del av, og kan på denne måten dele mye av publikums tilnærminger til tross for at man også er forsker⁷².

⁶⁸ Woodhead, «Care, Custody and Display of Human Remains: Legal and Ethical Obligations», 31.

⁶⁹ Sellevold, «Etikk og gamle skjeletter».

⁷⁰ Sellevold.

⁷¹ Sellevold.

⁷² Sellevold.

2.5 Skjelettutvalget

Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger, også kalt Skjelettutvalget, er et uavhengig og tverrfaglig utvalg i De nasjonale forskningsetiske komiteene⁷³. Skjelettutvalget har ansvar for å utarbeide og revidere forskningsetiske veiledere for forskning på menneskelige levninger i Norge, og den første ble publisert i 2013. Dette er en rådgivende veileder, med mål om å bidra til refleksjon over og egenvurdering av etiske spørsmål ved forskning på menneskelige levninger. Skjelettutvalget⁷⁴ påpeker at etisk refleksjon bør være en del av all forskning på menneskelige levninger og foregår igjennom hele forskningsprosessen, fra planlegging til publisering og formidling. Veilederen er først og fremst rettet mot forskere og studenter som skal forske på menneskelige levninger, men kan også være relevant i forbindelse med utstillinger, repatriering og forvaltning.

⁷³ Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger, *Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger*.

⁷⁴ Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger, 5.

3 Metode og kilder

For å utforske og forsøke å finne svar på problemstillingen i denne oppgaven, er det benyttet to ulike metoder for innhenting av data og kildemateriale. Den første metoden var en litteraturgjennomgang, mens den andre var kvalitativt forskningsintervju.

3.1 Litteraturstudie

Under litteraturstudiet ble det forsøkt å få en oversikt over litteraturen på området, spesielt med fokus på det norske kildematerialet. Det norske kildematerialet er ikke spesielt stort, men det finnes noen utgitte ressurser, som *Old Bones*⁷⁵ og *More than just bones*⁷⁶. Det blitt gjort et forsøk på å få en oversikt over hvilke retningslinjer og regelverk som finnes her i Norge, som for eksempel Skjelettutvalget⁷⁷. Det har blitt sett på noen publiserte utgravningsrapporter, i tillegg til noen upubliserte ressurser som har blitt tilsendt av blant annet informanter. For å få et bredere perspektiv har det også blitt sett på mer internasjonale publikasjoner og retningslinjer.

3.2 Kvalitativt forskningsintervju

For å kunne gå i dybden på etiske utfordringer i de ulike stadiene i forvaltningen av arkeologiske menneskelige levninger, var det ønskelig å snakke med fagpersoner, i hovedsak konservatorer og arkeologer, som nettopp har arbeidserfaring med dette. Det var ønskelig å finne ut hvordan forvaltningen foregår, hvilke elementer som vektlegges, hvilke etiske utfordringer man opplever og hvilke behov man har i dette arbeidet personlig. Hvordan er det å arbeide med arkeologiske menneskelige levninger, og hvilke etiske tilnærminger og retningslinjer er det de forholder seg til? Hva er deres personlige erfaringer og tanker? Nettopp derfor ble det bestemt å gjennomføre kvalitative forskningsintervju med gjenstandskonservatorer og arkeologer som har jobbet med og har erfaring fra arkeologiske menneskelige levninger. Et kvalitativt forskningsintervju vil belyse spørsmål fra intervjupersonenes side⁷⁸, og det er nettopp derfor dette ble ansett som en godt egnet metode for å besvare oppgavens problemstilling.

⁷⁵ Sellevoid og Norsk institutt for kulturminneforskning, *Old Bones*.

⁷⁶ Fosshem, *More Than Just Bones. Ethics and research on Human Remains*.

⁷⁷ Sellevoid, «Etikk og gamle skjeletter»; «Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger».

⁷⁸ Kvale og Brinkmann, *Det kvalitative forskningsintervju*, 20.

3.3 Godkjenning

Et hvert forskningsprosjekt som innebærer behandling av personopplysninger er meldepliktige til Sikt.no⁷⁹. Personopplysninger er enhver opplysning som kan identifisere en person, enten direkte eller indirekte. Ettersom den valgte metoden for datainnsamling i denne oppgaven er kvalitativt forskningsintervju, betydde det at personopplysninger ville bli behandlet, og var derfor meldepliktig til Sikt.no. Derfor, for å sikre at forskningsprosjektet og intervjuet var i tråd med regelverket, og at innsamlet data ble oppbevart i henhold til personvernlovverket, ble det sendt inn et meldeskjema til Sikt.no i forkant av datainnsamling. Søknaden ble godkjent, se vedlegg 1, og alle kriteriene for behandling av personvernopplysningene ble fulgt under hele forskningsprosessen.

3.4 Datainnsamling

3.4.1 Datautvalg

For å forsøke å besvare problemstillingen i denne studien var det, som nevnt tidligere, ønskelig å intervju gjenstandskonservatorer med arbeidserfaring med arkeologisk menneskelig levninger. Utgangspunktet for utvelgelsen i denne studien, var å kontakte de seks ulike arkeologiske institusjonene i Norge for aktuelle deltakere; Kulturhistorisk Museum i Oslo, Arkeologisk museum i Stavanger, Universitetsmuseet i Bergen, NTNU Vitenmuseet i Trondheim, UiT Norges Arktiske Universitetsmuseum og Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU). Det ble sendt ut en henvendelse over e-post til avdelingsledere med en oppfordring til å videresende til aktuelle kandidater, og/eller gi tilbakemelding med aktuelle kandidater som studenten selv kunne kontakte. I noen tilfeller ble også aktuelle kandidater kontaktet direkte, uten å gå innom avdelingsleder. Litt inn i prosessen med å rekruttere deltakere ble det tydelig at det fantes aktuelle kandidater også utenfor de fem arkeologiske institusjonene, og rekrutteringen ble utvidet til å kontakte aktuelle kandidater også utenfor disse institusjonene. Videre i prosessen ble det også klart at for å kunne se på det første stadiet i forvaltningen, nemlig utgravningen, ville det være nyttig å intervju arkeologer. Rekrutteringsprosessen var i utvikling under hele prosjektet.

⁷⁹ Sikt, «Meldeskjema for personopplysninger i forskning».

Når det kommer til bestemmelsen av antall deltakere er dette basert på hva som står skrevet i Kvale og Brinkmann⁸⁰, i tillegg til oppgavens omfang, tidsperspektiv og aktuelle kandidater som ville stille opp. Kvale og Brinkmann⁸¹ skriver at et normalt utvalg deltagere i et kvalitativt forskningsintervju ligger på rundt 15 (+/- 10) deltakere, alt ettersom tid og ressurser tilgjengelig. Videre pekes det på at nyere intervjuundersøkelser ofte har hatt en fordel av mindre antall deltakere, i stedet for å bruke mye tid på å forberede og analysere et stort antall intervjuer. Det var i utgangspunktet ønskelig å komme i kontakt med én deltaker fra hver av de fem institusjonene i Norge. På denne måten ville hele Norge, geografisk sett, være representert på lik linje. Det viste seg å være noe utfordrende å få tak i informanter. Flere svarte blant annet at de følte at de ikke hadde tilstrekkelig med erfaring. Ett svar pekte også på at det var et viktig men sensitivt tema, og et lite fagfelt, og var derfor bekymret for anonymiteten ved deltakelse.

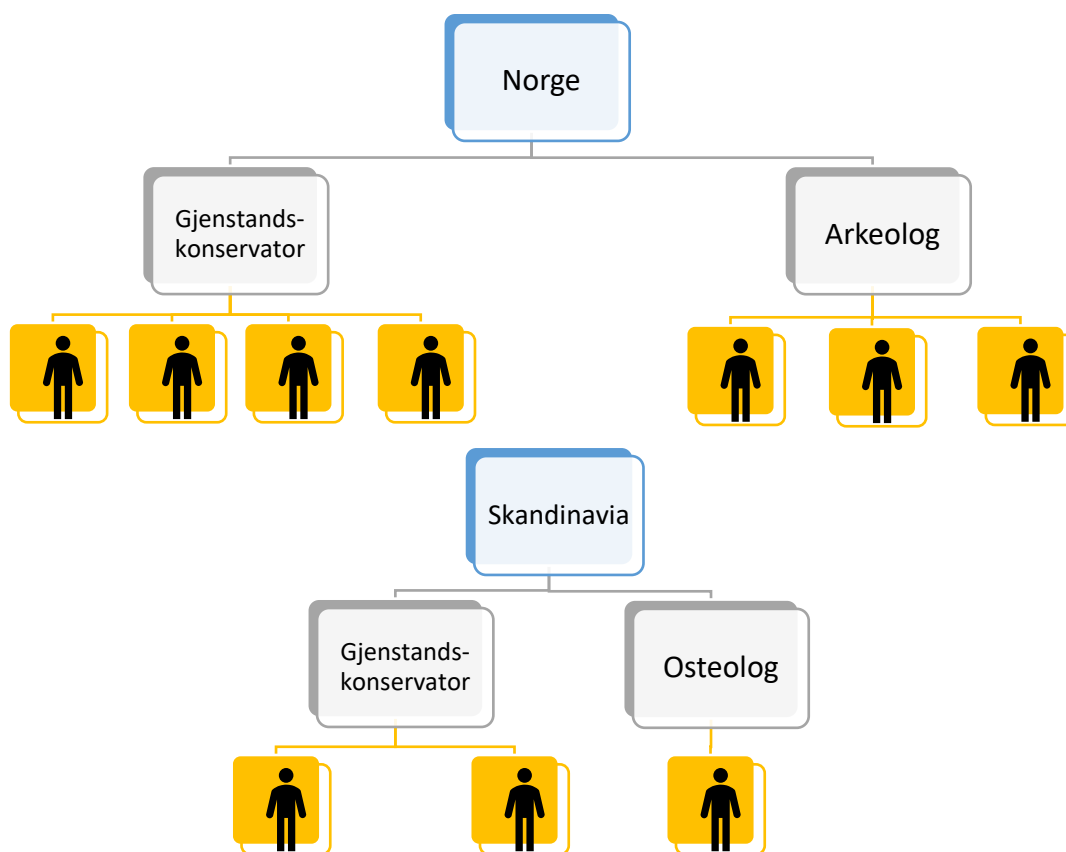
Antall informanter som ble intervjuet i denne oppgaven var, som illustrert i figur 1, ti stykk, hvorav syv fra Norge og tre fra øvrige Skandinaviske land (Danmark og Sverige). Av de syv norske var fire gjenstandskonservatorer og tre var arkeologer, med erfaring fra flere ulike deler av landet. Fra øvrige Skandinaviske land var det to gjenstandskonservatorer og én osteolog. Alle de ti hadde erfaring med arkeologiske menneskelige levninger, og ble derfor ansett som aktuelle kandidater.

Når det gjelder informanter fra øvrige Skandinaviske land var det i utgangspunktet ønskelig å få tak i flere informanter, men det resulterte kun i tre stykk under arbeidet med denne oppgaven. Det klart at tre informanter herfra er for få til å kunne konkludere med noe fra disse landene. De er allikevel med i utvalget, ettersom de har erfaring fra arbeid med arkeologiske menneskelige levninger, og deres tanker og holdninger til etiske utføringer er derfor relevant. De svenske og danske informantene vil derimot ikke bli tatt med i resultater og diskusjoner vedrørende retningslinjer, da det her er gått ut fra de norske retningslinjene.

I tillegg ble det utført en samtale med en representant på vegne av Skjelettutvalget 04.01.2024 over Zoom. I denne samtalen var resultatene fra de ti intervjuene tema og utgangspunkt for samtalen.

⁸⁰ Kvale og Brinkmann, *Det kvalitative forskningsintervju*.

⁸¹ Kvale og Brinkmann, 148.

Figur 1 Kjønnsnøytral illustrasjon av deltakende informanter.

3.4.2 Informert samtykke

Sikt.no viser til at det er nødvendig med rettslig grunnlag i forkant av behandling av personopplysninger⁸². Samtykke fungerer som et slikt rettslig grunnlag, og er anbefalt som rettsgrunnlag for masterprosjekt der intervju er den valgte forskningsmetoden. For at deltakerne skal kunne samtykke, har de rett på informasjon om forskningsprosjektet. Det ble derfor utformet et informasjonsskriv som ble sendt ut til alle deltakerne i god tid før intervjuet, se vedlegg 2. Dette informasjonsskrivet var en del av meldeskjemaet til Sikt, og derfor en del av godkjenningen av forskningsprosjektet, se vedlegg 1.

⁸² «Samtykke eller allmennhetens interesse?»

Alle deltakerne i dette prosjektet har signert en samtykkeerklæring. Samtykket ble inngått etter at informasjon om studien og deltakernes rettigheter var formidlet, og i forkant av intervjuene.

3.4.3 Gjennomføring

Etter at informantene hadde levert samtykkeerklæring ble det gjennomført personlig intervju, med unntak av et tilfelle. Intervjuet med de to informantene fra Sverige foregikk samlet, da dette var ønskelig fra informantene selv. Intervjuene ble gjennomført etter avtale med hver enkelt informant. De fleste intervjuene foregikk på videosamtale, digitalt over Zoom, i perioden oktober-desember 2023. To av intervjuene foregikk ved fysisk møte. Årsaken til at så mange av intervjuene ble gjennomført over Zoom, var i hovedsak på grunn av lange avstander mellom informant og intervjuer, men også fordi enkelte informanter anså det som enklere å få til i en hverdag med stort tidspress. Ettersom så mange av intervjuene foregikk digitalt, er det vanskelig å si om datainnsamlingen ville ha vært annerledes hvis intervjuene i større grad hadde foregått fysisk. Da kamera var påslått hos både intervjuer og informant under hele intervjuet var det til en viss grad mulig å observere både ansiktsuttrykk og kroppsspråk. Det kunne allikevel virke som om informantene hadde noe lettere for å dele mer personlige tanker ved fysisk møte, men det var ikke et tydelig skille her mellom fysisk og digitalt intervju. Det kan også være elementer som personlighet, kjemi imellom intervjuer og informant og personlig engasjement som avgjorde disse nyansene i intervjuene. Med informantenes samtykke, ble alle intervjuene tatt opp på lydopptak med appen Nettskjema-Diktafon.

Intervjuene hadde en semistrukturert oppbygging. Det vil si at det var utformet en intervjuguide med forhåndsbestemte spørsmål, men med en mulighet for oppfølgingsspørsmål og en fleksibilitet i gjennomføringen. Intervjuguiden ble utarbeidet med utgangspunkt i litteraturgjennomgangen og oppgavens problemstilling, se vedlegg 3. Videre ble intervjuguiden omformulert noe i forkant av intervju med arkeologer, se vedlegg 4. Det ble også utformet en veileder basert på resultatene fra intervjuene i forkant av samtalen med Skjelettutvalget, se vedlegg 5.

Intervjuguiden ble sendt ut til alle informantene noen dager i forkant av intervjuet, slik at de fikk tid og mulighet til å sette seg inn i de ulike spørsmålene. Alle informantene virket å ha lest over spørsmålene, og, i noe ulik grad, forberedt og reflektert godt over sine svar. Dette resulterte i at under noen av intervjuene tok informanten selv over styringen. Dette ble ikke

stanset, men heller oppfordret av intervjueren, da dette virket som en bedre måte for informanten å uttrykke seg på. Mens informanten snakket, relativt fritt, fulgte intervjueren med på om spørsmålene i intervjuguiden ble besvart, og kom eventuelt med oppfølgings spørsmål der det var nødvendig. Andre intervjuer holdt seg mer til intervjuguidens oppsatte struktur.

3.4.4 Transkribering

Appen Nettskjema-Diktafon ble brukt for automatisk transkribering fra opptakene. Allikevel var det nødvendig å gjennomgå transkriberingene og kontrollere den opp mot opptakene. Det ble lagt inn tenkepauser, nølingsord og liknende der dette ble ansett som nødvending for å bevare konteksten. Intervjuene ble anonymisert underveis i transkriberingen. Dataene er lagret i henhold til UiO sine retningslinjer for personvern⁸³ og UiOs lagringsguide⁸⁴. Navnet og kontaktopplysningene ble erstattet med en kode som ble lagret på en egen navneliste adskilt fra øvrige data. Det transkriberte datamaterialet ble lagret på en ekstern harddisk som ble oppbevart innelåst, med kun tilgang for student og veileder.

3.5 Analyse

3.5.1 Validitet, reliabilitet og refleksivitet

Både validitet og reliabilitet er viktige vitenskapelige premisser for å avgjøre styrken på forskningen, men har ikke den samme betydningen i kvalitativ forskning som i kvantitativ forskning. Stiles⁸⁵ fremhever at i kvalitativ forskning handler reliabilitet og validitet i stor grad om troverdighet. Reliabiliteten refererer til hvor troverdig innsamlingen av datamaterialet er, mens validiteten referer til troverdigheten av forskerens tolkninger. Reliabiliteten knyttes til om forskningen og datainnsamlingen er utført på en pålitelig og troverdig måte, mens validiteten referer til troverdigheten av forskerens tolkninger⁸⁶.

I utgangspunktet refererer begrepet reliabilitet til repliserbarhet, altså om en annen forsker ville ha kommet frem til samme resultat ved bruk av samme metode. Det kan diskuteres hvor relevant nettopp repliserbarheten er et relevant kriterium i kvalitativ forskning.

⁸³ «Personvern og oppgaveskriving - Universitetet i Oslo».

⁸⁴ «Lagringsguiden - Universitetet i Oslo».

⁸⁵ Stiles, «Quality control in qualitative research»

⁸⁶ Stiles; Thagaard, *Systematikk og innlevelse: En innføring i kvalitativ metode*, 201.

Repliserbarheten er knyttet til en positivistisk forskningslogikk, som fremhever nøytralitet, og hvor resultatene ikke er påvirket av en relasjon mellom forsker og deltaker. Ved bruk av en kvalitativ metode, som intervju, vil det være umulig å unngå en relasjon mellom forsker og deltaker, og nøytralitet vil også være umulig. Derimot kan man argumentere for reliabiliteten ved å redegjøre for hvordan datamaterialet har blitt utviklet i løpet av forskningsprosessen. Gjennomsiktighet i forskningsprosessen kan være med på å styrke reliabiliteten til kvalitativ forskning. Gjennomsiktigheten økes ved å beskrive metode, fremgangsmåte og analysemetode så detaljert som mulig⁸⁷. Metodekapittelet fungerer på denne måten som en argumentasjon for oppgavens reliabilitet.

Innenfor kvalitativ forskning er validiteten knyttet til tolkningen av datamaterialet, og gyldigheten av de tolkningene som blir gjort⁸⁸. Også når det gjelder validitet, er gjennomsiktighet noe som virker styrkende. Dette innebærer at forskeren tydeliggjør grunnlaget for fortolkningene som er gjort⁸⁹.

En annen måte å styrke troverdigheten og gjennomsiktigheten på er refleksivitet. Det vil si at forskeren reflekterer over konteksten til det innsamlede datamaterialet, og hvordan relasjonen forskeren har til deltakeren kan påvirke datainnsamlingen⁹⁰. Refleksivitet handler om å være bevisst på hvordan forskeren selv påvirker sin forskning. På denne måten blir forskerens egne tanker og prosesser en del av forskningen, noe som videre vil øke gjennomsiktigheten og forhåpentligvis også troverdigheten rundt forskningen. Denne analysemetoden inkluderer forskerens egne refleksjoner rundt egen fortolkning underveis i analysen⁹¹. Dette er en av årsakene til at refleksiv tematisk analyse er valgt som analysemetode i denne oppgaven, se 3.5.2 og 3.5.3. For eksempel har jeg tidligere erfaring med menneskelige preparater i undervisningssammenheng, noe som kan påvirke hvordan jeg forholder meg til ulike etiske problemstillinger.

⁸⁷ Thagaard, *Systematikk og innlevelse: En innføring i kvalitativ metode*, 202; Stiles, «Evaluating Qualitative Research».

⁸⁸ Kvale og Brinkmann, *Det kvalitative forskningsintervju*, 276; Thagaard, *Systematikk og innlevelse: En innføring i kvalitativ metode*, 204.

⁸⁹ Thagaard, *Systematikk og innlevelse: En innføring i kvalitativ metode*, 205.

⁹⁰ Thagaard, 203.

⁹¹ Braun og Clarke, *Thematic Analysis: A practical guide*.

3.5.2 Refleksiv tematisk analyse

Tematisk analyse er en metode for å utvikle, analysere og tolke mønstre (temaer) innad i et kvalitativt datasett. Dette gjøres gjennom en systematisk prosess med koding og tematisering av datamaterialet. Hva som regnes som et tema er ikke nødvendigvis basert på hvor ofte det nevnes, men heller om det ansees som sentralt i henhold til problemstillingen⁹². Tematisk analyse er beskrevet som en egnet analysemetode for nye brukere av kvalitativ forskning, da denne metoden gir forskeren en rekke verktøy til å organisere, forhøre og tolke datamateriale⁹³.

Braun og Clarke⁹⁴ argumenterer for at en av de største fordelene med denne analysemetoden er fleksibiliteten den gir forskeren. Man kan gjøre tematisk analyse innenfor en rekke ulike teoretiske rammeverk, fokus på mening og orientering til datamaterialet. Dette krever en aktiv og reflekterende forsker. Det er ikke nødvendig å vite hvilket teoretisk rammeverk man arbeider etter i forkant av analyseprosessen, så lenge man er bevisst på hva man gjør og tenker underveis i prosessen.

Refleksiv tematisk analyse er en videreutvikling av den tematiske analysen som ble utviklet av Braun og Clarke i 2006. Refleksiviteten involverer at forskeren selv har en kritisk refleksjon av sin egen rolle, praksis og prosess⁹⁵. Innenfor forskning er det vanlig å anse subjektivitet som noe negativt, men Braun og Clarke⁹⁶ argumenterer for at man i stedet bør se på subjektivitet som noe verdifullt. Å legge fra seg sin egen subjektivitet, og fortolke noe helt objektivt, vil være umulig. Nettopp hvem vi er, og hva vi personlig kan tilføre til forskningen, fra identitet, verdier og ulike disiplinære perspektiver, er en viktig del av analysen⁹⁷.

⁹² Braun og Clarke, 4.

⁹³ Braun og Clarke, 4; Braun og Clarke, «Can I Use TA?»

⁹⁴ Braun og Clarke, *Thematic Analysis: A practical guide*, 9.

⁹⁵ Braun og Clarke, 5.

⁹⁶ Braun og Clarke, 12.

⁹⁷ Braun og Clarke, 13.

3.5.3 Analyse i praksis

Braun og Clarke⁹⁸ skriver at refleksiv tematisk analyse ikke gir en rigid oppskrift på hvordan man skal utføre analysen, men gir robuste retningslinjer. Metoden baserer seg på en flertrinnsprosess, med seks ulike faser, men det påpekes at denne prosessen ikke nødvendigvis er lineær⁹⁹. Disse seks fasene blir beskrevet nedenfor¹⁰⁰.

Den første fasen i analysen var å gjøre seg kjent med datamaterialet. Ettersom datainnsamlingen ble foretatt, gjennom intervjuene, av studenten selv, var datamaterialet kjent allerede i forkant av analysen. I tillegg hadde transkripsjonene blitt gjennomgått og redigert før analyseprosessen begynte. Allikevel ble materialet gjennomlest og gjennomgått nøye, slik at man under analysen allerede var godt kjent med materialet. En refleksjonsdagbok ble benyttet, og tanker fra gjennomlesingen ble notert underveis.

Den andre fasen handlet om å danne koder til datamaterialet. Her ble enkelte deler av datamaterialet som ble ansett som mulig relevant for problemstillingen tildelt en kode, eller kodenavn. I praksis vil dette si at transkripsjonene ble gjennomgått, og ulike ting informanten snakket om og som ble ansett som relevant, ble gitt en kode. Et eksempel er sitatet «Men det er jo viktig å være respektfull overfor de døde, også så er man respektfull overfor de som har noe følelse rundt det». Her ble det tildelt koden *respekt*.

I den tredje fasen ble lagd temaer på tvers av de ulike datasettene, det vil si de ulike intervjuene. Basert på kodene som ble dannet i den andre fasen, ble det forsøkt å finne overordnede temaer som de ulike kodene kunne samles under. Som i eksemplet over, ble det undersøkt om *respekt* var et tema som gikk igjen i flere av intervjuene.

Den fjerde fasen var en vurdering og videreutvikling av temaene. Her ble det stilt spørsmål til om de oppsatte temaene gir mening, både med tanke på problemstilling, kodene og datasettene, og representerer intervjuene i sin helhet? I denne fasen var det også nødvendig å se på forholdet

⁹⁸ Braun og Clarke, 10–11.

⁹⁹ Braun og Clarke, 34–37.

¹⁰⁰ Braun og Clarke, *Thematic Analysis: A practical guide*; Vinje-Christensen, «Det utfordrende samarbeidet?»

mellom de ulike oppsatte temaene og tidligere kjent kunnskap i feltet, det vil si se på temaene i en større kontekst.

I den femte fasen ble alle temaene definert og navngitt. Det ble skrevet en beskrivelse til hvert tema, og hva hvert tema «forteller». Hvert tema fikk også et informativt og konkret navn.

Den sjette, og siste fasen, var å skrive og produsere tekst. Her er det forsøkt å beskrive og legge frem temaene slik at resultatene kan drøftes. Det var i denne fasen resultatene, i kapittel 4, ble ferdigstilt og skrevet.

4 Resultat

Alle informantene som ble intervjuet i denne oppgaven hadde en eller annen form for arbeidserfaring med bevaring av arkeologiske menneskelige skjeletter, som for eksempel ulike utgravningsprosjekter, samlingsforvaltning og/eller konservering. Erfaringen er i hovedsak fra beinmateriale, brente og ubrente, men noen få hadde også erfaring fra arkeologiske levninger med for eksempel hud og hår bevart. Mengde erfaring varierte også i stor grad, da noen informanter har vært med på et fåtall prosjekter som involverer arkeologiske menneskelige levninger, mens andre informanter arbeidet med arkeologiske menneskelige levninger jevnlig. Det virket å være forskjeller i hvor ofte ulike institusjoner står ovenfor denne materialgruppen, men også hvor store samlingene er. I dette kapitlet vil resultatene fra intervjuene og samtalen med skjelettutvalget bli presentert. Resultatene er inndelt etter temaene som framkom under analysen, og er strukturert etter størrelse, se figur 2. Størrelsen er definert etter hvor mye de ulike temaene ble snakket om under intervjuene. Temaene som ble nevnt i størst grad, er også de temaene det ble snakket mest om og motsatt. Det mest omtalte, og derfor også største, temaet vil bli presenter først. Deretter vil resterende tema bli presentert i synkende rekkefølge slik at det minste vil bli presentert sist. Det er viktig å påpeke at selv om resultatene er inndelt etter tema, er det ikke nødvendigvis et tydelig skille imellom de ulike temaene. Mange av temaene overlapper hverandre.

Figur 2 Ordsky basert på tematisk analyse av intervju.

4.1 Retningslinjer

De aller fleste norske informantene uttrykker mer eller mindre mangelfulle retningslinjer rundt bevaring av arkeologiske menneskelige levninger, bortsett fra en informant. Når det gjaldt mangelfulle retningslinjer, virket dette å være rettet spesielt mot etisk håndtering av menneskelige levninger på institusjonen. Selv om institusjonen mangler egne nedskrevne retningslinjer, nevnte alle informanter med arbeidserfaring i Norge at man forholder seg til Skjelettutvalgets skriftlige veiledere¹⁰¹, rådgivning og etiske vurderingsskjemaer. Noen få informanter viste til Sellevolds skjema om etiske aspekter, som er publisert på Skjelettutvalgets nettsider¹⁰², og at de benyttet dette i sitt arbeid. Flere påpekte også at de stort sett arbeider med levninger innenfor kategorien «svakt etisk hensyn». Angående Skjelettutvalget, ønsket en informant en større involvering av utvalget. Dette ble tydeliggjort med et eksempel hvor et prosjekt ble vurdert til etisk forsvarlig av Skjelettutvalget, men innen prosjektets slutt hadde

¹⁰¹ Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger, *Veileder ved funn av menneskelige levninger*; Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger, *Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger*.

¹⁰² Sellevold, «Etikk og gamle skjeletter», fig. 1.

enkelte aspekter endret seg fra de første planene, og informanten var kritisk til om sluttresultatet ville ha fått samme etiske vurdering som prosjektbeskrivelsen fikk.

Flere av arkeologene fortalte om retningslinjer for selve utgravningsprosessen, som for eksempel at man har anatomiske skjemaer som man fyller ut for hvilke deler av skjelettet man finner for hvert enkelt individ. Det virket ikke som om de hadde retningslinjer utover dette. En arkeolog forklarte om sin første erfaring fra en utgraving med menneskelige levninger, og at informanten selv tok ansvar med å forhøre seg med kolleger med erfaring og lese seg opp på retningslinjer og veiledere fra andre institusjoner, også i andre land.

Flere av konservatorene forklarte at de opplever klarhet rundt hvordan konserveringen stort sett skal foregå, og det er ikke nødvendigvis akkurat rundt dette behovet for retningslinjer er størst. Det ble allikevel påpekt at det kunne vært nyttig med retningslinjer for hvordan man håndterer menneskelige levninger respektfullt, og at dette kunne vært med på å gi klarhet og bevissthet. Det ble også nevnt at det kunne vært nyttig med et skriv eller liknende som folk må lese over i forkant av arbeid med menneskelige levninger, for å øke bevisstheten.

En informant uttrykte en følelse av at ansvaret for en etisk bevaring og håndtering av arkeologiske menneskelige levninger var opp til hver enkelt ansatt, og ikke på overordnet, institusjonelt nivå. Ved flere situasjoner følte informanten et ansvar for å si ifra om det som opplevdes som uetisk håndtering og bevaring, og uttrykte at dette er et stort ansvar som ikke bør ligge på enkeltpersoners skuldre, men bør ligge hos institusjonen. Det opplevdes slitsomt.

Til tross for at de fleste informantene uttrykte mer eller mindre manglende retningslinjer, var det ulikt hva informantene følte vedrørende dette. Enkelte uttrykte at dette var et stort savn og noe som absolutt burde utarbeides. Andre derimot virket ikke å ha tenkt så mye over dette, og uttrykte at retningslinjer ikke nødvendigvis var noe savn. En informant hadde inntrykk av at de aller fleste som arbeider med bevaring av arkeologiske menneskelige levninger håndterer dette på en etisk god måte, selv uten nedskrevne retningslinjer.

Disse resultatene ble presentert for Skjelettutvalget, og det virker å være generell enighet om at det mangler retningslinjer rundt etikk, bevaring og håndtering av arkeologiske menneskelige levninger. Skjelettutvalget uttrykte enighet i disse resultatene, og viste selv til liknende resultater. For to-tre år siden, i forbindelse med oppdatering og omskriving av Skjelettutvalgets

retningslinjer, ble de sendt ut til ulike institusjoner for evaluering og tilbakemelding. Og tilbakemeldingene de fikk gikk på at institusjonene gjerne ønsket mer klarhet rundt etisk håndtering, og retningslinjer vedrørende hva som er rett og galt i ulike situasjoner. Utfordringene for Skjelettutvalget var da å lage retningslinjer for forskning som er spesifikke nok slik at de kan anvendes, men også brede nok til å ikke utelukke situasjoner. Å finne en balanse her kan være vanskelig. Videre snakket representanten fra Skjelettutvalget om at det kunne ha vært aktuelt å vurdere retningslinjer som er spesifikt for håndtering og magasinering av menneskelige levninger. En av målene til Skjelettutvalget er å standardisere retningslinjer så mye som mulig.

Når det gjelder Skjelettutvalgets involvering og oppfølging er dette et tema som er oppe til diskusjon internt i utvalget, men det er ikke et enkelt svar på det. Skjelettutvalget uttrykte et ønske om tettere oppfølging og mer aktiv samhandling med institusjoner og forskere. Utfordringen er at Skjelettutvalget er et rådgivende organ, og kan derfor ikke kreve svar eller oppfølging av de ulike prosjektene. Institusjoner og forskere kommer selv til Skjelettutvalget for råd, veiledning eller evaluering av sine prosjekter, men Skjelettutvalget vet ikke nødvendigvis hva som skjer med prosjektene etter at utvalget har kommet med sin rådgivning og evaluering. De ulike institusjonene avgjør selv til hvilken grad de vil ha involvering av Skjelettutvalget. Om institusjonene ønsker høy involvering av Skjelettutvalget, viser det at man tar etikken rundt menneskelige levninger alvorlig, og vil reflektere godt tilbake på institusjonen.

4.2 Respekt

Når det kommer til håndtering og bevaring av menneskelige levninger er det viktig å ha respekt for den avdøde. Respekt ble nevnt av samtlige informanter, og i forbindelse med stort sett alle bevaringssituasjoner og deler av forvaltningen, som under utgraving, håndtering, konservering, samlingsforvaltning og utstilling. Det virket å være generell enighet om at det å vise respekt for levningene er noe av det viktigste når man arbeider med menneskelige levninger. En informant nevnte, for eksempel, at man dekket til levningene etter endt arbeidsdag underveis i konserveringsprosessen. Dette for å vise respekt til både de menneskelige levningene og medarbeidere. En annen måte å vise respekt på er å håndtere levningene minst mulig.

De fleste informantene snakket om viktigheten av å ha respekt for menneskene rundt, og at dette kanskje var enda viktigere enn respekt for den døde. Flere informanter snakket om å ta hensyn til og ha respekt for publikum i utstillingssammenhenger, at publikum for eksempel ikke skal trenge å se menneskelige levninger hvis de ikke selv vil. Det er også viktig å vise ovenfor publikum at de menneskelige levningene blir behandlet med respekt. Dette med respekt i utstillingssammenheng vil bli diskutert mer som eget tema, se underkapittel 4.5.

Flere informanter snakket om at selv om man personlig ikke har så sterke følelser rundt håndtering og bevaring av arkeologiske menneskelige levninger, må man ha respekt for at andre kan ha en annen tilnærming. Ved å hele tiden være bevisst og forsøke å handle respektfullt, kan man kanskje forhindre at noen blir støtt. Man må være åpen for en diskusjon rundt dette, og ha respekt for andres meninger. Dette er en diskusjon som aldri blir ferdig, men som hele tiden er i utvikling.

Tett knyttet til respekt er begrepet «bevisstgjøring». Hos informantene kommer dette opp i flere sammenhenger med respekt. Det ble blant annet nevnt at folk som arbeider med menneskelige levninger bør være bevisste på hva slags materialgruppe de står ovenfor, og at en bør være klar over hva som kan gjøre dette til sensitivt. En bør være bevisst på at dette ikke «bare» er en gjenstand de står ovenfor, men mennesker. Mennesker med levd liv. En informant kommer med eksempler på hvor man har måttet bevisstgjøre kollegaer på hva slags materialgruppe man står ovenfor, og at man skal sørge for en etisk og respektfull håndtering. Informanten beskrev det som at man noen ganger må være en «festbrems», og minne kolleger på at arbeid med menneskelige levninger er ikke tid og sted for tull og tøys. En annen informant snakket om at man hadde, ved flere tilfeller, følt at man var nødt til å bevisstgjøre instituttet, ledere og andre seksjoner om de etiske utfordringene og behovet for å håndtere forvaltningen av arkeologiske menneskelige levninger på respektfullt vis.

Representanten fra Skjelettutvalget ble forelagt resultatene angående temaet respekt, og spurt hva utvalget la i dette begrepet. På dette svarte Skjelettutvalget at kanskje den største forskjellen på de gamle og nå omskrevne retningslinjene er en begrensing av begrepet respekt. Årsaken til dette er nettopp at man begynte å stille seg spørsmålet «hva betyr respekt?». Den beste måten å beskrive respekt på, ifølge Skjelettutvalget, er «bevissthet vedrørende

kompleksiteten til hver enkelt situasjon»¹⁰³. Men, det hjelper ikke bare å være bevisst, man må også vise en vilje til å forholde seg til denne kompleksiteten. Om man velger å ignorere kompleksiteten til en situasjon er ikke det å vise respekt. Har man derimot tenkt over situasjoner og vurdert, for så å avgjøre at man ikke skal forholde seg til det, er dette allikevel en form for respekt for man har anerkjent kompleksiteten og tenkt igjennom det.

4.3 Bevaring

Når det gjelder bevaring, mer spesifikt bevaringstiltak og konservering, av arkeologiske menneskelige levninger virket det å være enighet blant alle konservatorene at man hele tiden etterstreber å holdet det til et minimum av konserveringstiltak. I temaet om kunnskap, underkapittel 4.10, kan man se at samtlige informanter vektlegger kunnskap og forskning som formålet med å bevare arkeologiske menneskelige levninger. Dette argumentet ble også vektlagt av samtlige konservatorer i forbindelse med konservering. Konserveringen skal ikke forhindre fremtidig forskning, og man ønsker derfor ikke å tilføre noe konserveringsmateriale som igjen kan forstyrre eller forhindre fremtidige analyser. Forebyggende konservering ble av samtlige lagt frem som det vanligste bevaringstiltaket. Innenfor forebyggende konservering ble et stabilt klima vektlagt. Bein bør holdes i et tørt klima. Det ble riktignok pekt på av flere informanter at dersom levningene kommer fra et fuktig klima bør de tørkes på en sakte og kontrollert måte. Også arkeologene vektla tørt klima som et bevaringstiltak under utgraving. Det ble beskrevet at man plasserer beina i en funnpose i plast, på et tørt og mørkt sted, for å unngå muggdannelse og holde de i et så likt miljø som fra funnkonteksten. Videre blir ikke funnposene forseglet, for å sikre god lufttilgang.

Hvis levningene derimot har behov for aktiv konservering, er det i hovedsak snakk om tørrengjøring. Dette er for å få vekk det verste med sedimenter etter utgravingen. Dette gjaldt menneskelige skjeletter. De fleste nevnte at det er viktig å ikke tilføre noe konserveringsmateriale, med tanke på videre forskning. Hvis man tilfører et annet materiale på de menneskelige levningene, kan dette utelukke muligheten for diverse analyser. Det er viktig

¹⁰³ Oversatt av forfatteren fra engelsk: «An awareness of the complexity of each individual situation», intervju med Skjelettutvalget 03.01.2024.

å holde mulighetene for forskning i fremtiden åpen, også for eventuelle analyser som vi kanskje ikke kan få til i dag.

Noen konservatorer nevnte at det ikke nødvendigvis er forskjeller i holdning når man konserverer menneskelige levninger sammenliknet med andre materialgrupper og gjenstander. Som tidligere spesifisert, ønsker man å bevare alt materiale best mulig, og med fokus på videre forskning. Både konservatorer og arkeologer fortalte om at man ofte behandler beinmateriale likt med tanke på bevaring, både menneskelig og dyr, fordi man vil holde analysemulighetene åpne. Flere arkeologer nevnte at det hendte allikevel at man tok seg bedre tid ved utgravning av menneskelig skjelett. En forskjell innenfor konserveringsmetoder, som ble nevnt, er at man ved arkeologiske menneskelige levninger forsøker å holde konserveringen til et absolutt minimum, at man ikke limer sprekker og liknende, som man kanskje ville ha gjort i et helt annet materiale. Noen konservatorer beskrev at man forholder seg ganske likt til menneskelige levninger og andre materialer man arbeider med. Andre derimot, vektla at det nettopp er forskjeller, at det blant annet er mye mer emosjonelt. Her ble det også argumentert for at arkeologiske menneskelige levninger ikke er gjenstander eller ting, de er mennesker.

Flere ga uttrykk for at det ikke nødvendigvis var bevaringsmetoder og fremgang ved konservering og utgravning de manglet retningslinjer. For selv om man kanskje ikke har nedskrevne rutiner, virket det allikevel å være ganske tydelig hvordan man skal gå frem. Flere informanter nevnte at de i forkant av sitt første prosjekt på menneskelige levninger, både angående konservering og utgravning, har lest seg opp på litteratur og retningslinjer fra andre land og institusjoner. En informant pekte allikevel på at det kunne vært nødvendig med retningslinjer, eller noe konkret nedskrevet, for hvordan selve håndteringen kunne gjøres på best mulig etisk måte.

De fleste konservatorene ga uttrykk for at det er mye materiale som ikke kommer innom konserveringslaben for konservering, men går direkte inn på magasin. En informant snakket om et behov for holdningsendring vedrørende beinmateriale. Det ble pekt på at mange tenker på beinmateriale som et robust, og «evigvarende» materiale, noe informantene mente var feilaktig. Dette er fordi bein er et komplekst materiale som består av ulike bestanddeler med ulike bevaringsbehov, og må ivaretas deretter for best mulig forskningspotensiale.

4.4 Ressurser

Et annet tema som gikk igjen hos de fleste informantene var mangelen på ressurser, spesielt i form av penger og tid. Dette påvirker igjen de valgene som blir tatt, og alle leddene i bevaringen av arkeologiske menneskelige levninger. Tilgjengelige ressurser kan for eksempel være med på å avgjøre om man kan grave ut og bevare arkeologiske menneskelige levninger fra etterreformatorisk tid (etter år 1537), og som derfor ikke er automatisk fredet.

Noen informanter følte at etiske problemstillinger og arbeid vedrørende bevaring av arkeologiske menneskelige levninger ble nedprioritert, fordi man hele tiden er presset på tid. Dette gjelder både i konserveringsprosessen og i etterarbeidet, men også rundt utstillinger. En informant snakket om utstillinger hvor det etiske har blitt problematisert, og ønsket om endringer har blitt ytret, men dette blir ikke prioritert.

Også en annen informant snakket om prioritering av ressurser i forbindelse med at arkeologisk skjelettmateriale, fra både mennesker og dyr, har gått under radaren i konserveringssammenheng. Konservatorer er ofte ikke så involvert når det gjelder skjelettmateriale, kanskje fordi man har en tanke om at bein er robust og klarer seg. Dette er ikke tilfellet, sier informanten, ettersom bein er et veldig komplekst materiale som består av mange ulike bestanddeler; mineraler, proteiner og DNA. Disse ulike bestanddelene krever forskjellig behandling og forvaltning for optimal bevaring. Det er snakk om holdninger til bein som materiale, men også prioritering av ressurser. Man bruker ikke like mye ressurser på et lårbein som på et sverd. Informanten vektlegger verdien av menneskelige levninger og den potensielle kunnskapsbæreren dette materialet er. Det er forståelig at det er viktig å holde effektiviteten oppe og sørge for at prosessen ikke blir for ressurskrevende, men det hadde vært en fordel å få en bedre balanse i ressursbruken. Informanten påpekte selv at dette var subjektive tanker.

Ett eksempel som ble nevnt på manglende ressurser, og også retningslinjer, fikk informanten til å håndtere en situasjon på en slik måte at en kollega hadde sagt ifra at det ikke var greit. Selv om informanten hadde handlet etter beste mening, følte informanten selv i ettertid at man tydelig hadde krysset en etisk grense, og at dette kunne ha vært unngått hvis man hadde hatt retningslinjer og tilstrekkelig med ressurser.

Også temaet ressurser ble diskutert med Skjelettutvalget. Det er helt klart at man ofte ikke har ressurser som er beregnet på bevaringen av menneskelige levninger, og man mangler kanskje også adekvate magasineringsforhold. Men, menneskelige levninger er kanskje også et materiale det er «lett å glemme» før man må, fordi det er i en boks på ei hylle et sted. Ressursfordelingen er nok mye basert på hvem som er til stedet på institusjonen, for hvis man har noen som er spesielt engasjert kan dette øke fokuset på materialet. Når det er snakk om manglende ressurser er det ikke nødvendigvis bare mangel på tid og penger, men det kan også være snakk om mangel på ekspertise. Dette betyr ikke nødvendigvis at man ikke har mennesker med riktig utdanning, men de er kanskje ikke ansatt i stillinger hvor de har muligheten til å påvirke.

4.5 Utstilling

Et tema som kom opp hos noen av informantene, var det etiske rundt utstilling av menneskelige levninger. Noen informanter hadde selv erfaring med utstilling av arkeologiske menneskelige levninger, mens andre hadde tanker rundt utstilling uten å nødvendigvis ha jobbet direkte med det selv. I bunn og grunn handler også etikken rundt utstilling om å vise respekt, både for de avdøde og publikum.

Dette er et tema hvor det har blitt økt bevissthet rundt de senere årene. Informantene peker på at man skal vise både den avdøde, og publikum respekt ved utstilling. Noen få informanter nevnte utstillinger der det tidligere har vært utstilt menneskelige levninger, som nå har blitt endret eller hvor levningene har blitt fjernet helt fra utstillingen. Dette skyldes, ifølge informantene, en holdningsendring ovenfor menneskelige levninger i utstillingene, og utstillinger som tidligere har blitt ansett som akseptable, har man i nyere tid evaluert på nytt og valgt å endre eller fjerne.

Flere informanter er inne på at menneskelige levninger i utstillinger er aktuelle problemstillinger og diskusjoner også i dag. Eksempler på slike diskusjoner kan være om menneskelige levninger skal være med i nye utstillinger i det hele tatt, eller om informasjonen kan formidles på en annen måte. En informant understreker at det må være en årsak til at man stiller ut levninger. En form for å vise respekt på, som ble nevnt av flere, er ulike former for tildekking eller skjerming av levningene i utstilling. Noen få av informantene snakket om egne erfaringer rundt dette, mens andre hadde ikke nødvendigvis direkte erfaring selv, men hadde

hørt om ulike eksempler. En tildekking eller skjerming, kanskje i form av en spesiell utforming av monteret eller å ha levningene i et eget rom, vil kunne oppfattes som mer respektfullt både på vegne av den døde og publikum. For den døde, kan man være med på å skape en mer respektfull atmosfære og bevissthet, ved at man for eksempel senker stemmen og gir rom for refleksjon. For publikum, pekte noen informanter på at det er viktig å respektere og legge til rette for at man skal slippe å se arkeologiske menneskelige levninger om man ikke vil. Noen informanter kom også, i denne forbindelse, med forslaget om å advare publikum, med for eksempel et skilt som informerer om menneskelige levninger i forkant. Et fåtall informanter snakket om at dette allerede var en innført praksis, mens en annen ytret et sterkt ønske om å få det innført. På en annen side var det en som drolet rundt om man kan anta at publikum forventer å se menneskelige levninger i et museum, at det ikke kommer så uforventet på som man kanskje tror? Dette er tanker og holdninger som hele tiden er i endring.

Vedrørende utstillinger av menneskelige levninger peker Skjelettutvalget på viktigheten av at utstillingen må være akademisk forsvarlig. Det vil si om det, for eksempel, er nødvendig å stille ut en spesifikk hodeskalle eller om samme informasjon kan kommuniseres på en annen måte. Bevisstheten rundt dette temaet har økt de siste årene, noe som er en positiv utvikling.

4.6 Alder

Alderen på de arkeologiske levningene og etisk hensyn var også et tema som kom opp hos flere av informantene. Spesielt nevnes årstallet 1537 som et merkelig skille på hva som er fredet ved lov og ikke. På denne måten er det mange levninger som faller utenfor loven. Spesielt én informant hadde eksempler på dette fra utgravinger. Informanten opplevde forskjeller i hvordan man håndterte arkeologiske menneskelige levninger som ble antatt å være fra før 1537, og de som ble antatt å være yngre enn 1537. De som ble antatt å være yngre enn 1537 ble generelt håndtert med lavere etisk hensyn. Dette var for å ikke bruke for mye ressurser, hverken tid eller penger, på dette ikke-fredete materialet. Her var det viktig å samle sammen det ikke-fredete materiale og legge det til side, slik at man fikk gått videre med utgraving av fredet materiale. De levningene som ikke var fredet ble så gjenbegravd på stedet etter endt utgravningsprosjekt.

Andre informanter ytret litt andre holdninger og erfaringer rundt dette temaet. I tillegg til informanten det vises til ovenfor, hadde noen flere informanter, både konservatorer og

arkeologer, erfaring med etter-reformatorisk (materiale yngre enn 1537) og gjenbegravning. Her ble gjenbegravning beskrevet mer nøytralt, og som en form for å vise respekt. Gjenbegravelsesprosessen ble ikke beskrevet, men en informant mente det var tilfeller hvor ansvaret for gjenbegravelsen ble gitt til kirken, og mer spesifikt den katolske kirken. En informant pekte på at eldre levninger i større grad blir behandlet som en kulturhistorisk gjenstand og historiebærer, mens yngre levninger ble i større grad behandlet som levninger.

En informant påpeker at alderen, da med tanke på årene siden begravelsen, endrer ikke det faktum at de alle har levd et liv, med alt det innebærer av opp- og nedturer, følelser og tanker. Det spiller ingen rolle om de er 1500 år eller 10 000 år gamle.

Også individets alder, om det for eksempel er voksent eller barn, blir nevnt av noen informanter. Her ble det snakket om at arbeid med barneskjelett ofte kunne oppleves som mer emosjonelt, og at man automatisk blir mer bevisst og respektfull i sin håndtering. På en annen side nevnte en annen informant at man er nødt til å ha en profesjonell holdning til arbeidet, og ikke la seg berøre i for stor grad.

Når det gjelder temaet alder og 1537-skiellet på hva som er fredet og ikke fredet, snakker Skjelettutvalget om at man bør ha en balanse mellom hva som er forskningspotensialet og hva man tar inn for bevaring. Det er ikke ett enkelt rett eller galt svar her, men en bør ha en bevissthet rundt forskningspotensialet, og at dette er et materiale som må bli respektert. Hvis man ikke forventer at de aktuelle levningene skal kunne brukes i forskning, er gjenbegravelse et mer respektfullt og ansvarlig valg. Det pekes også på at 1537-skiellet i seg selv er problematisk, og at dette er en stor diskusjon. Det er ikke nødvendigvis bare å endre årstallet, da dette bare blir å skyve problemet fremfor seg.

4.7 Personlige erfaringer

Det er tydelig at folk har ulike tilnærminger og følelser rundt håndtering og bevaring av arkeologiske menneskelige levninger. Flere av informantene påpekte at de selv har et nøytralt forhold til arkeologiske menneskelige levninger. En informant snakket om at man kanskje blir litt vant til å forholde seg til arkeologiske menneskelige levninger, og derfor kanskje ikke tenker over det i særlig stor grad. I tillegg kan også personlige erfaringer spille inn på hvordan man forholder seg til et slikt materiale. Personer som selv har opplevd dødsfall i nære relasjoner

kan ha helt andre følelser og tanker vedrørende etikken rundt og bevaringen av arkeologiske menneskelige levninger.

De fleste informantene uttrykte et mer eller mindre nøytralt forhold til arkeologiske menneskelige levninger, men allikevel varierende tanker rundt det etiske. Noen beskrev at de ikke egentlig hadde tenkt noe særlig over det etiske, annet enn at man hele tiden forsøker å håndtere det respektfullt, og at man er bevisst på at dette er mennesker. Selv om man kanskje ikke tenker så mye over det, så «sitter det i ryggraden». En informant snakket også om at man kan tenke over at det er mennesker det er snakk om, men samtidig så må man ha et profesjonelt forhold til det.

Noen informanter som også beskrev sine holdninger som stort sett nøytrale, beskrev at de tidvis også kunne ha mer emosjonelle opplevelse, som for eksempel ved levninger av barn. En informant beskrev også et litt problematisk forhold til egne holdninger, og at man følte en burde ha sterkere følelser rundt dette, og ikke «ta så lett på det» som man ofte gjorde.

Derimot uttrykte én informant et spesielt stort engasjement for temaet etikk og menneskelige levninger. Informanten uttrykte etisk håndtering som svært viktig, ønsket økt bevissthet rundt dette og brukte selv mye tid og energi på dette. Det virket som om informanten opplevde temaet som litt oversett.

4.8 Magasinering

Et tema som dukket opp hos samtlige informanter med erfaring fra samlingsforvaltning var magasineringen av menneskelige levninger. Flere snakket om god pakking, i esker med silkepapir eller i funnposer, i et stabilt klima på magasin som viktige bevaringstiltak.

Flere av informantene sier at arkeologiske menneskelige levninger oppbevares på magasin sammen med andre gjenstander og materialer. Oppfatningen av hvor etisk dette oppleves, og om det er rett eller galt, fremstår noe delt. En informant snakket om et ønske om å ha et designert område i magasinet for oppbevaring av menneskelige levninger, av respekt både for de avdøde, og de ansatte. En annen informant påpekte at man bør unngå å stable eskene som inneholder menneskelige levninger, for det er ikke snakk om skoer. Dette er også en måte å vise respekt på. Andre igjen snakket om at individer bør oppbevares hver for seg, men sammen med funnkonteksten. Ofte er det slik at levninger blir funnet sammen med andre

gjenstander. Hvis man finner, for eksempel, et skjelett sammen med et sverd, kan det tyde på at sverdet tilhører det individet og det bør derfor også magasineres samlet.

På den andre siden snakket en annen informant om at man følger en moderne magasintankegang når man magasinerer og oppbevarer menneskelige levninger. Med moderne magasintankegang mentes at man ikke nødvendigvis plasserer gjenstander etter materiale eller tema, men etter størrelse og på denne måten best utnytter plassen og magasinet.

4.9 Dokumentasjon

Et annet tema som dukker opp hos flere av informantene er dokumentasjon, og viktigheten av god dokumentasjon. Dette omfatter både dokumentasjon i felt, som en del av samlingsforvaltning og under konservering, og virker å være viktig for å sikre god bevaring og en etisk prosess. Ikke bare er god dokumentasjon i felt viktig for de menneskelige levningene som graves opp og innlemmes i samlingene, men det er også viktig for de levningene som man av en eller annen grunn velger å ikke grave opp. Eksempler på slike tilfeller kan være hvor man finner fredete arkeologiske menneskelige levninger under kirkemuren, og derfor ikke har mulighet til å grave ut hele skjelettet. Her velger man kanskje å grave ut de deler av skjelettet som man har tilgjengelig, for eksempel en fot, og sørger for god dokumentasjon på det som blir liggende igjen.

Noen informanter hadde erfaring fra revisjonsprosjekter av de menneskelige samlingene på sine institusjoner. Her ble dokumentasjon, spesielt fotografering, ansett som viktig både for å få oversikt over samlingene, og også gjøre samlingene mer tilgjengelige. Dette er igjen knyttet til forskning. Det påpekes riktignok av flere at en bør begrense informasjonen som publiseres i digitale samlinger, som for eksempel foto. En informant poengterte at man ikke bare skal kunne google, og få opp bilder av menneskelige levninger. En annen pekte på at det her nok har vært en holdningsendring, hvor man tidligere publiserte uten å tenke noe særlig over det.

4.10 Kunnskap

Samtlige informanter trakk frem kunnskap og forskning som formålet med å bevare arkeologiske menneskelige levninger. Som en informant sa: «Skal det ikke forskes på, skal man ikke ha levningene heller». Menneskelige levninger er et arkiv over levd liv. Bevaringstiltak og konservering, som nevnt i underkapittel 4.3, er sterkt knyttet til bevaringen av forskningspotensialet.

Forskning var det som ble vektlagt i størst grad, men også formidling ble nevnt i intervjuene. Ved formidling gjennom utstilling ble det lagt vekt på at det skal være en tydelig grunn til å stille ut de menneskelige levningene. I tillegg til formidling via utstilling, ble det også nevnt noen få eksempler på formidling av konserveringsarbeidet, som eksempel. At man inviterer publikum med på hvordan man arbeider og begrunne hvorfor. Ellers ble også ønsket om publisering av forsknings- og konserveringsprosjekt nevnt som noe som bør prioriteres, men som man per nå ikke har ressurser til.

4.11 Hva ville man hatt med i egne retningslinjer?

Ett av spørsmålene som ble stilt alle informantene mot slutten av intervjuet var om hva de selv ville ha hatt med i eventuelle etiske retningslinjer for bevaring av arkeologiske menneskelige levninger. Flere av punktene som ble nevnt her, var temaer som allerede var blitt snakket om tidligere i løpet av intervjuet. De ulike svarene på dette spørsmålet var:

- Ha nedskrevne retningslinjer for alle de ulike stadiene innenfor bevaring av menneskelige levninger som folk må se over før en eventuell håndtering. Beskrive hvordan man respektfullt kan håndtere et slik materiale fra A til Å. På denne måten kan man øke bevisstheten og forståelsen, og sørge for en mer etisk håndtering av arkeologiske menneskelige levninger.
- At man må ha en grunn til utstilling av arkeologiske menneskelige levninger.
- At man skal varsle publikum før de ser menneskelige levninger i en utstilling, slik at de selv skal kunne velge om de vil se eller ikke.
- Tydelige retningslinjer rundt formidling og tilgjengelighet av materialet. Man må gjerne invitere med publikum, og formidle arbeidet som blir gjort, men det må være tydelig for både ansatte og publikum hva som er lov og ikke. Et eksempel på dette kan være at publikum ikke får ta bilder.
- At man bør ha noen retningslinjer på hvordan man skal håndtere og forholde seg til materialet som ikke er fredet. En bør diskutere hvorfor alder skal ha noe å si på etisk hensyn.
- Retningslinjer for dokumentasjon i felt.
- At man ikke starter utgravingen av, for eksempel gravplass, hvor man kan forvente å finne knokler, uten i forkant ha finansiering for å kunne konservere og/eller forvalte på en slik måte som ikke forringer fremtidig forskning.

Til slutt ble Skjelettutvalget også stilt samme avsluttende spørsmål som alle informantene: «Hvis man skulle utformet noen etiske retningslinjer med tanke på bevaring av arkeologiske menneskelige levninger, hva ville du hatt med?» På dette spørsmålet vektla representanten fra Skjelettutvalget tre punkter; fysiske aspekter, formidling av data og tilgjengeligheten til materialet.

Med fysiske aspekter menes hvilke fysiske standarder en bør ha for å sikre god bevaring, som klima, luftsirkulasjon, magasinerings og liknende. Formidling av data handler om hvilke data og kunnskap man har om levningene, og hvordan dette formidles og brukes av potensielle forskere. Det er viktig å få formidlet til forskere, for hvis forskningspotensialet til arkeologiske menneskelige levninger forblir ubrukt, og levningene bare blir liggende på magasin, vil bevaringen av levningene være unødvendig. Det siste aspektet, tilgjengeligheten av materialet, handler om å lage standarder på hvem som skal ha tilgang på materialet.

5 Diskusjon

I denne oppgaven er målet å få en forståelse av og belyse de ulike etiske utfordringene vedrørende de ulike delene av forvaltningen av arkeologiske menneskelige levninger, og hvilke behov man har for å kunne håndtere disse. Forvaltningen av arkeologiske menneskelige levninger, menneskelige levninger uten rettslig vern og begrepet respekt vil diskuteres for å belyse og undersøke eventuelle etiske utfordringer. Videre for å undersøke hvilke behov man har for å håndtere de etiske utfordringene, vil behovet for retningslinjer diskuteres. Et annet mål med oppgaven er å se på Skjelettutvalgets rolle og hvordan de kan bistå i disse utfordringene, og derfor vil siste del av diskusjonen handle om Skjelettutvalgets involvering.

Utgangspunktet for diskusjonen er temaene som er presentert under resultater, i kapittel 4. Diskusjonen vil ikke gå spesifikt inn på alle temaene, men det betyr ikke at de er ekskludert fra diskusjonen da temaene overlapper hverandre i stor grad og er tett tilknyttet.

5.1 Forvaltningen av arkeologiske menneskelige levninger

I dette kapitlet vil jeg først diskutere formålet med forvaltningen av arkeologiske menneskelige levninger. Deretter de etiske utfordringene og behovet for retningslinjer rundt de ulike delene av forvaltningen av arkeologiske menneskelige levninger, med fokus på konservering, magasinering og utstilling. Selv om disse kom opp som ulike temaer i resultatene, vil de her bli samlet i ett kapittel, da de ofte er tett knyttet til hverandre og alle inngår som en del av forvaltningen. Resultatene vil blant annet sees på i lys av retningslinjene som er utarbeidet for DCMS¹⁰⁴ og veiledningene til Skjelettutvalget¹⁰⁵.

5.1.1 Formålet med forvaltning av arkeologiske menneskelige levninger

Som nevnt påpeker samtlige av informantene at formålet med bevaring av arkeologiske menneskelige levninger er forskning og kunnskap. En informant tydeliggjorde dette ved å påpeke at man ikke skal bevare arkeologiske menneskelige levninger om man ikke skal forske på det. Selv om alle informanter her er tydelige på at formålet er forskning og kunnskap, er det

¹⁰⁴ DCMS, «Guidance for the Care of Human Remains in Museums».

¹⁰⁵ Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger, *Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger*; Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger, *Veileder ved funn av menneskelige levninger*.

ikke nødvendigvis uten etiske utfordringer. Et sentralt mål for museer er å forstå noe av livet som andre har levd før oss, både i ulike tider og andre steder, og formidle dette tilbake til publikum og offentligheten. For mange kan allikevel menneskelige levninger bli ansett som forfedre, for eksempel, og ikke preparater for studier¹⁰⁶. Stutz¹⁰⁷ skriver at menneskelige levninger befinner seg i området mellom forskningsobjekter og levde liv, og er stadig under økende press. På den ene siden er de problematisert fra et postkolonialisert og menneskerettshensyn og pågående vitenskapelig rasisme i forskning. På den andre siden har nye arkeologiske undersøkelser ført til en økt etterspørsel til destruktiv prøvetaking. Dette kan igjen skape konflikt mellom museenes og institusjonenes ansvar om å bevare og forvalte samlingene, som i dette tilfellet er menneskelige levninger, og samtidig gjøre de tilgjengelige for publikum og forskere som en kilde til kunnskap.

Et eksempel på etiske utfordringer rundt forskning på arkeologiske menneskelige levninger kommer tydelig frem i en avisartikkel i Khrono fra desember 2021¹⁰⁸. Her fremgår det at en professor ved Universitetet i Oslo søkte Skjelettutvalget om etisk vurdering av sitt forskningsprosjekt på en 4700 år gammel hodeskalle i Bioantropologisk samling ved UiO, før kalt De Schreinerske Samlinger (se underkapittel 2.1), men det ble vurdert til å ikke være forskningsetisk forvarlig å gjennomføre prosjektet.. Forskningsprosjektet hadde fått navnet «Etnisitetsbedømmelse av en stenalderskalle fra Finnmark». I sin vurdering peker Skjelettutvalget blant annet på at slik forskning kan gi utilsiktede konsekvenser som å styrke idéer om rase og etnisitet, og at dette kan sees på som en rest av den vitenskapelige rasismen. Dette stiller professoren seg avvisende til. Skjelettutvalget problematiserer også at det her er snakk om unikt materiale, da det er av de eldste levningene i Nord-Norge og det eldste fra Finnmark. Begge disse utfordringene er eksempler på de to hovedelementene Stutz¹⁰⁹ peker på i avsnittet over. Tilbake til artikkelen fra Khrono¹¹⁰, så argumenterer professoren at hans

¹⁰⁶ Wills, «Conservation and the Care of Human Remains in Museums», 405.

¹⁰⁷ Nilsson Stutz, «Between Objects of Science and Lived Lives. The Legal Liminality of Old Human Remains in Museums and Research», 1061.

¹⁰⁸ Løkeland-Stai og Lie, «Fikk nei til forskningsprosjekt fordi det kunne spre fordommer mot samene».

¹⁰⁹ Nilsson Stutz, «Between Objects of Science and Lived Lives. The Legal Liminality of Old Human Remains in Museums and Research», 1061.

¹¹⁰ Løkeland-Stai og Lie, «Fikk nei til forskningsprosjekt fordi det kunne spre fordommer mot samene».

akademiske frihet har blitt innskrenket etter Skjelettutvalgets etablering, ettersom han må søke eller be om tillatelse til å gjøre sin jobb, som er forskning på skjeletter. I tillegg til å peke på en spesifikk etisk utfordring, hvor man er kritisk til forskningens mål og mulige konsekvens, kan dette også vitne om behovet for nettopp etiske retningslinjer og Skjelettutvalgets rolle, som vil diskuteres videre i underkapittel 5.5.

5.1.2 Ethiske utfordringer og behovet for retningslinjer ved de ulike delene i forvaltningen

Blant informantene virker det å være enighet og klarhet rundt hvordan konserveringen skal foregå, og det er ikke i utgangspunktet rundt denne delen av forvaltningen det virker å være flest etiske utfordringer. Alle konservatorene pekte på viktigheten av forebyggende konservering, med oppbevaring i stabilt klima og at man følger prinsippet med minimum intervensjon. Hvis man gjør aktiv konservering er det stort sett snakk om tørrengjøring som fjerning av sedimenter, skitt og støv eller kontrollert tørking av eventuelt vått beinmateriale. Blant informantene er det også enighet om at formålet med å bevare arkeologiske menneskelige levninger er forskning og kunnskap. Derfor må dette tas til etterretning i konserveringsmetodene som velges, slik at forskningspotensialet blir bevart.

De samme tilnærmingene til konservering kommer også til uttrykk i retningslinjene til E.C.C.O.¹¹¹ som konservatorer i Norge er forpliktet å følge. I artikkel 8 vektlegges viktigheten av forebyggende konservering, og at dette alltid skal prioriteres, og at aktiv konservering alltid skal holdes til minimum. Artikkel 9 peker på at konserveringsbehandlingen ikke skal, om mulig, påvirke muligheten for videre forskning, behandling og analyser. Behandlingsmetodene som velges bør også være så reversible som mulig. DCMS¹¹², som er retningslinjer for forvaltning av menneskelige levninger i Storbritannia, vektlegger også viktigheten av å beholde integriteten til menneskelige levninger, og at dette kan være viktig for videre forskning. Det pekes også på at å beholde integriteten til de menneskelige levningene kan være viktig i mange trossamfunn. For å ivareta integriteten til levningene, bør man alltid følge prinsippene om minimum intervensjon og reversibilitet, og unngå å bruke behandlingsmetoder som vil kontaminere eller skade de menneskelige levningene. Det bør påpekes at reversibilitet av

¹¹¹ European Confederation of Conservator-Restorers' Organisations, *E.C.C.O. Professional Guidelines (II). Code of Ethics*.

¹¹² DCMS, «Guidance for the Care of Human Remains in Museums», 19.

konserveringsmetoder er et omdiskutert tema, og som Wills¹¹³ skriver «reversibilitet er i beste fall delvis». Videre argumenterer hun for at dersom man først skal utføre aktiv konservering og inngripende behandling, bør man sikre prøver med ubehandlet menneskelig vev slik at man har det tilgjengelig for eventuelle fremtidige analyser.

Selv om DCMS¹¹⁴ har med konservering av menneskelige levninger i sine retningslinjer, og konservatorene selv ikke opplever særlig stor utydelighet rundt hvordan konserveringen skal foregå, ble det påpekt av en informant at det virket å være en litt feilaktig holdning rundt bevaring av menneskelige levninger, da spesielt skjeletter. Informanten forklarte at mange har en holdning om at beinmateriale er noe solid, som varer «evig». Dette peker informanten på at ikke riktig, og at beinmateriale er et komplekst materiale, hvor ulike bestanddeler som DNA og mineraler, har ulike behov når det kommer til best mulig bevaring. Flere informanter ga også inntrykk av at ikke alt av menneskelige levninger er innom konservering, og man har derfor ikke alltid oversikt over hvordan levningene faktisk har det. Dette kan igjen trolig knyttes til mangelen på ressurser. Kan det også vitne om at behovet og viktigheten av konservering, og kanskje også overvåking av bevaringen, er underkommunisert? Hadde kanskje retningslinjer eller en veileder hjulpet for å få frem behovet og viktigheten av konservering? En informant mente også at det ikke var etisk forsvarlig å starte utgravninger hvor man ville forvente å finne menneskelige levninger, om man ikke også hadde ressurser for tilstrekkelig konservering og/eller forvaltning. Dette ble nevnt under hva man ville ha hatt med i egne retningslinjer, og kan kanskje også sees på som et behov for å kunne håndtere arkeologiske menneskelige levninger på en etisk måte.

Når det gjelder magasineringen av arkeologiske menneskelige levninger, til tross for enighet ved de klimatiske aspektene, virket det å være noen uklarheter i hva som oppfattes som mest etisk forsvarlig. Dette gikk først og fremst på hvordan magasineringen skal foregå i praksis, om menneskelige levninger bør oppbevares for seg selv eller ikke. Ser man til DCMS¹¹⁵, er det her definert noen retningslinjer også for magasinering. Her pekes det blant annet på at museer med en større samling med menneskelige levninger bør ha et eget magasin

¹¹³ Wills, «Conservation and the Care of Human Remains in Museums», 411.

¹¹⁴ DCMS, «Guidance for the Care of Human Remains in Museums», 20.

¹¹⁵ DCMS, 18–19.

dedikert til denne samlingen, for å sikre best mulige bevaringsforhold. Museer med mindre samlinger bør etablere et område, eller hyller, vekk fra områdene i magasinet med mest aktivitet, for å oppbevare de menneskelige levningene. Videre presiseres det at, hvis det er mulig, bør individuelle levninger oppbevares separat. Det anbefales også å bruke inerte pakkematerialer. Når det gjelder levninger som kan assosieres med andre gjenstander, som for eksempel gravgods, bør disse oppbevares hver for seg. En bør allikevel ta hensyn til ønsker fra etterkommere, samfunn og relevante trossamfunn. DCMS presiserer og tydeliggjør noen av de elementene som fremstår som uklare eller som det er uenighet rundt blant informantene. Informantene gav, for eksempel, forskjellige svar når det kom til hvordan magasineringen skulle foregå i praksis. Noen mente arkeologiske menneskelige levninger burde være i en egen del av magasinet, mens en annen mente det var riktig å følge en mer moderne magasineringstanke. Det vil si at man ikke skiller på materialer, men utnytter plassen i magasinet maksimalt. Det bør riktignok påpekes at DCMS er utviklet for Storbritannia, og det er ikke nødvendigvis slik at det som beskrives her den beste løsningen. Det er også viktig å være klar over at DCMS er fra 2005, det vil si 19 år gammel på nåværende tidspunkt, og etikk og arkeologiske menneskelige levninger er et felt som er under stadig utvikling. Dette kommer frem i litteratur¹¹⁶ og påpekes av informanter. Skjelettutvalgets veileder¹¹⁷ går ikke inn på magasinering eller tilsvarende. Derfor kan man kanskje si at det kunne vært nyttig å utvikle noen retningslinjer for norsk kontekst.

Når det gjelder utstilling av arkeologiske menneskelige levninger virker det å være enighet blant informantene som tok opp dette temaet at det er viktig med en god begrunnelse for utstilling, og at det er akademisk forsvarlig. Dette ble støttet også av Skjelettutvalget.

DCMS¹¹⁸ skriver at flere undersøkelser viser at en stor majoritet av besøkende ofte er komfortable med, og til og med forventer, å se menneskelige levninger som en del av museers utstillinger. Videre sier DCMS at det kan være mange gode grunner til å stille ut menneskelige levninger, som å formidle medisinske praksiser, vitenskap og historie, forklare begravelseritualer, bringe folk i fysisk kontakt med forhistoriens mennesker eller å oppmuntre

¹¹⁶ DCMS, «Guidance for the Care of Human Remains in Museums»; «Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger», 5.

¹¹⁷ «Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger».

¹¹⁸ DCMS, «Guidance for the Care of Human Remains in Museums», 20.

til refleksjon. Allikevel er det viktig å ha både godt gjennomtenkte argumenter og kontekster for utstilling av menneskelige levninger. Det er viktig at man bare stiller ut menneskelige levninger om man mener det vil være med på å bidra til formidlingen, som ikke vil kunne formidles på noen annen måte. Videre peker DCMS på at utstillingene bør planlegges slik at publikum ser levningene på en respektfull måte, og slik at folk som vil slippe å se menneskelige levninger kan unngå det.

Også Skjelettutvalgets veileder¹¹⁹ tar opp utstilling, eller visuell formidling, av menneskelige levninger. Her vektlegges også viktigheten av at visuell formidling av menneskelige levninger bør være faglig begrunnet og være en naturlig del av formidlingens formål om å vise, lære eller informere. I motsetning til DCMS går ikke Skjelettutvalgets veileder¹²⁰ direkte inn på at utstillinger bør planlegges med hensyn til publikum, men peker på at det er viktig å sørge for at levningene presenteres med verdighet. Angående begrepet verdighet poengteres det at både verdighet og respektfull behandling av menneskelige levninger er noe som varierer i tid og rom¹²¹. Avslutningsvis blir det også oppfordret til jevnlig diskusjoner, med utgangspunkt i faglig relevans, forskningsetikk, kunnskapsformidling, pågående samfunnsdebatter og hensyn til publikum¹²². Selv om det her tas opp visuell formidling og utstilling i veilederen kan dette fremstå noe vagt. Blant annet refereres det til respekt, både av Skjelettutvalget og DCMS, noe som kan være et vagt og utydelig begrep, og det kan være subjektivt hva man legger i det. Dette blir diskutert videre i underkapittel 5.3.

I Skjelettutvalgets veileder¹²³ står det lite konkret knyttet til forvaltningen, bortsett fra utstilling. Konservering og magasinering er ikke spesifisert. Selv om det finnes retningslinjer, som DCMS, som tar for seg disse aspektene av forvaltningen, ville det ha vært enklere å håndtere eventuelle etiske utfordring, og argumentere for ressursbruk og prioritering hvis det fantes retningslinjer på dette spesifikt i Norge? Samtidig kunne dette kanskje også ha ført til

¹¹⁹ «Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger», 15.

¹²⁰ Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger, *Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger*.

¹²¹ «Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger», 9.

¹²² «Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger», 15.

¹²³ «Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger».

klarhet, som for eksempel ved magasinering, og også kommunisert viktigheten av forvaltningen.

5.2 Hva med menneskelige levninger uten rettslig vern?

Alderen på levningene, og hvilket materiale som skal være fredet og ikke, fremstår i resultatene som etisk utfordrende, og det kommer frem litt ulike tanker og holdninger. For det første ble det stilt spørsmål rundt at årstallet 1537 skal skille hva som blir fredet og ikke fredet av menneskelige levninger. Det var også litt ulike erfaringer rundt håndteringen av materialet som ble kategorisert som ikke fredet. Gjenbegraving virker blant flere informanter å være det etisk mest forsvarlige å gjøre med arkeologiske menneskelige levninger som ikke blir tatt inn i samlinger. Som en informant påpekte, er det mer etisk å gjenbegrave enn å bare oppbevare menneskelige levninger uten formål. Dette ble også støttet i uttalelse fra Skjelettutvalget. Allikevel pekte én informant på at opplevelsen i felt virket i mindre grad etisk, med tanke på hvordan man behandlet antatt fredete menneskelige levninger i forhold til de man antok å være ikke-fredet. Informanten poengterte videre at det kan være vanskelig å utvikle gode retningslinjer på det, da man også må opprettholde en viss effektivitet, men foreslår at et minstekrav og tydelige retningslinjer for dokumentasjon i felt kan være et sted å begynne.

Ellers er dette en større diskusjon, da det går på lovverket på hva man skal frede og ikke, og er ikke bare knyttet til retningslinjer eller ikke. Skjelettutvalget pekte på at skillet mellom fredet og ikke-fredet materiale i seg selv var en stor og vanskelig diskusjon, da det ikke nødvendigvis bare er å endre årstall. Da vil man bare skyve problemet fremfor seg.

5.3 Hva er respekt?

Analyse, forvaltning og konservering av menneskelige levninger kan gi betydelige, og ofte ekstremt personlige, historier å fortelle. Menneskelige levninger i samlingen kan gi en unik innsikt inn i fortiden, og studier og analyser kan føre til dyptgående forståelse for individene og deres samfunn. Som en konsekvens av dette, skriver Wills¹²⁴, at menneskelige levninger blir behandlet annerledes i samlinger. Retningslinjer, som for eksempel ICOM og DCMS (se underkapittel 2.4), krever at menneskelige levninger blir behandlet med respekt, omsorg og

¹²⁴ Wills, «Conservation and the Care of Human Remains in Museums», 406.

verdighet. ICOM¹²⁵ påpeker blant annet at menneskelige levninger må bli presentert med stor takt og respekt for de ulike følelsene rundt menneskelig verdighet av alle mennesker.

Også alle informantene snakket om, på ulike vis, og viktigheten av respekt. Arkeologiske menneskelige levninger skal håndteres med respekt i alle deler av bevaringen. Men, hva er det egentlig som menes med respekt, og hva er det som ligger i «respektfull håndtering»? Respekt er et subjektivt begrep, som forskjellige personer kan legge ulik betydning i. Store norske leksikon¹²⁶ har definert respekt som ærbødighet, aktelse, anseelse eller anerkjennelse. Dette tydeliggjør på ingen måte hvordan man opptrer respektfullt i arbeid med arkeologiske menneskelige levninger. Selv om alle informantene snakker om at arkeologiske menneskelige levninger må håndteres med respekt, å vise respekt og ha respekt, kommer det ikke tydelig frem hva som legges i nettopp ordet respekt. Det som et uklart begrep, og det virker ikke som om informantene selv heller vet helt hva de legger i respekt. Det er kanskje uklarheten rundt hva som regnes som respektfull håndtering som fremstår som mest problematisk, og det er kanskje nettopp her mangelen på retningslinjer er tydeligst? Dette kan understrekes ved en informants ønske om retningslinjer på hvordan man respektfullt kan håndtere arkeologiske menneskelige levninger fra A til Å. På denne måten kan man si at det er etiske utfordringer rundt begrepet respekt og hva som legges i det. En klarhet rundt dette begrepet er derfor også et behov som bør imøtekommes for å kunne håndtere etiske utfordringer.

Det at Skjelettutvalget også har valgt å begrense bruken av begrepet «respekt» vitner om problematikken rundt dette begrepet. Skjelettutvalget beskrev at man begynte å stille spørsmål ved betydningen av nettopp begrepet respekt, og at dette var et vanskelig ord å forholde seg til, så for å gjøre sine retningslinjer tydeligere valgte de derfor å begrense bruken av begrepet. Til tross for Skjelettutvalgets handling om å begrense bruken av begrepet i sine veiledere, virker det å være sterkt forankret hos informantene, men også andre retningslinjer som ICOM og DCMS, som nevnt over.

Bør man kanskje se på muligheten for å rette fokuset mot *bevisstgjøring*, og ta i bruk dette begrepet i større grad? Flere informanter peker på at det er viktig med respekt og bevissthet,

¹²⁵ International Council of Museums, *ICOM Code of Ethics for Museums*.

¹²⁶ Store norske leksikon, «Respekt».

og nevner i flere tilfeller at det er viktig å gjøre folk bevisst. Dette støttes ved at Skjelettutvalget velger å definere respekt som bevissthet for kompleksiteten, og et engasjement og ønske om å forholde seg til denne bevisstheten. Kanskje det vil være nyttig å i større grad fokusere på nettopp bevisstgjøring, men også tydeliggjøre hva man skal være bevisst på, og på denne måten sørge for en mer etisk håndtering av arkeologiske menneskelige levninger.

5.4 Trenger man retningslinjer?

Hvilke behov er det man så har for å kunne håndtere de ulike etiske utfordringene? Manglende retningslinjer er et tema som dukket opp hos de aller fleste informantene. Betyr dette at man har behov for retningslinjer, og hvor er det dette behovet for retningslinjer eventuelt ikke blir imøtegått? Under intervjuene kom det frem at folk har ulike tanker, meninger og behov for retningslinjer. Dette virker å være knyttet til hvilke tanker og følelser man har rundt det etiske med bevaring av arkeologiske menneskelige levninger generelt. Flere av de som beskrev seg selv som ganske nøytrale til å håndtere menneskelige levninger, og kanskje også sa at de ikke hadde tenkt så mye over det etiske, uttrykte heller ikke et stort savn etter retningslinjer. Mens de som uttrykte sterke følelser og et stort engasjement, i forhold til etikken rundt arkeologiske menneskelige levninger, virket å anse manglende retningslinjer som et stort problem. Så hvem skal man ta hensyn til? En kan kanskje si at for personer som ikke føler så stort behov for retningslinjer, vil det ikke spille så stor rolle fra eller til. Mens for personer som derimot savner retningslinjer og anser dette som et stort behov, vil nettopp utarbeidelse av retningslinjer ha mye å si. Ikke bare for å sikre at institusjonens bevaring blir så etisk som mulig, men også for at det etiske ansvaret ikke skal hvile alene på skuldene til de ansatte som er engasjerte i saken. Resultatene i denne undersøkelsen, som viser til manglende retningslinjer, støttes av Skjelettutvalget. Representanten for utvalget hadde også den oppfatning av at det var ønske om mer klarhet og retningslinjer. Edson¹²⁷ skriver at å etablere etiske retningslinjer gir museer integritet og troverdighet, og at retningslinjer kan gi trygghet og veiledning i vanskelige situasjoner.

DCMS¹²⁸ skriver at museer alltid må ha en tydelig forståelse av hvorfor de forvalter menneskelige levninger, og ha foretatt en etisk analyse eller vurdering av alle de ulike

¹²⁷ Edson, *Museum Ethics*, 12–13.

¹²⁸ DCMS, «Guidance for the Care of Human Remains in Museums», 16.

aspektene av forvaltningen, bevaringen og bruken. Videre presises det at alle museer som har menneskelige levninger i sine samlinger, bør lage en offentlig samlingsforvaltningsstrategi¹²⁹, som inkluderer magasiner, oppbevaringsforhold, sikkerhet, konservering og lån. Dette er for å demonstrere for offentligheten at de menneskelige levningene er oppbevart på en forsvarlig måte og på en måte som ikke truer deres bevaring. Etske retningslinjer spesifiseres ikke her, men det viser allikevel hvordan retningslinjer kan være med på å styrke hvordan en institusjon fremstår med tanke på deres forvaltning av menneskelige levninger¹³⁰.

5.5 Skjelettutvalgets involvering

Artikkelen fra Khrono¹³¹, som nevnt i underkapittel 5.1.1, kan i tillegg til å vise til etiske utfordringer angående forskning på menneskelige levninger, også brukes som et eksempel på og problematisere Skjelettutvalgets involvering. Khrono¹³² skriver at denne saken ikke bare dreier seg om «vitenskapelig rasisme», men også en strid om forvaltningen av Norges største samling av menneskelige skjeletter (Bioantropologisk samling ved UiO). Professoren mener hans akademiske frihet er innskrenket i møtet med Skjelettutvalget, som bestemmer hvilke prosjekter som er etisk forsvarlig og ikke, og derfor også påvirker hvilke forskningsprosjekt og levninger man kan forske på. Dette til tross for at det i artikkelen pekes på at Skjelettutvalget ikke avgjør hva som skal forskes på eller ikke, men rådgir og svarer på henvendelser som sendes inn av forskere og intuisjoner. Det er opp til institusjonen selv om vurderingen fra Skjelettutvalget skal etterfølges eller ikke. Dette ble også påpekt i samtale med Skjelettutvalget.

Ser man derimot på resultatene fra intervjuene, uttrykker en informant et ønske om større involvering fra Skjelettutvalget sin side. Dette ble trukket frem i samtalen med Skjelettutvalget, og representanten peker på at dette med involvering er et mye diskutert tema. Skjelettutvalget har selv utført en undersøkelse, og ble overrasket over tilbakemeldingene om at folk nettopp ønsket mer klarhet og tydeligere retningslinjer. Dette støttes av hva informanten uttrykte i intervjuene. Dette strider imot hva som kommer frem i artikkelen fra Khrono¹³³. Som nevnt ovenfor, så er Skjelettutvalget kun rådgivende, og har i så måte ikke makt over hvordan

¹²⁹ Oversatt fra Engelsk: "Care and curation strategy"

¹³⁰ DCMS, «Guidance for the Care of Human Remains in Museums», 19.

¹³¹ Løkeland-Stai og Lie, «Fikk nei til forskningsprosjekt fordi det kunne spre fordommer mot samene».

¹³² Løkeland-Stai og Lie.

¹³³ Løkeland-Stai og Lie.

institusjonene ønsker å gå frem, til tross for utvalgets vurdering. Det er her mye av problematikken rundt involvering ligger, ifølge Skjelettutvalget. Utvalget kan kun komme med råd og hjelp om institusjonen selv velger det, og oppfølging faller ofte bort. Som en informant nevnte, så har man kanskje søkt Skjelettutvalget om vurdering i starten av et prosjekt, knyttet til utstilling i dette tilfellet, men underveis i prosjektets gang har resultatene beveget seg bort fra prosjektets utgangspunkt. Det endelige resultatet ville kanskje ha fått en annen vurdering fra Skjelettutvalget enn det som først ble lagt frem. Her kan man da stille seg spørsmålet om Skjelettutvalgets vurderinger kan brukes som en «hvilepute» for institusjoner når de først har fått grønt lys? På den andre siden, viser eksemplet fra Khronos artikkel¹³⁴ at Skjelettutvalget har makt og at de har en funksjon, da deres vurdering ble tatt til etterretning, og prosjektet ble stanset.

Ellers trekker flere av informantene frem at de forholder seg til Skjelettutvalget og de veiledningene de har. Bortsett fra en informant som uttrykker misnøye med graden av involvering fra Skjelettutvalget, uttrykker ingen av informantene at de føler seg begrenset eller liknende av Skjelettutvalget. En informant uttrykker også at Skjelettutvalgets veiledere oppleves som tilstrekkelige retningslinjer. Dette kan vitne om at de fleste er positive til en involvering fra Skjelettutvalget. Hvis man i tillegg ser det i lys av manglende retningslinjer i forvaltningen og håndteringen av arkeologiske menneskelige levninger, kan et forslag være at Skjelettutvalget blir involvert i større grad, også i forvaltningen. Kanskje er det nettopp Skjelettutvalget som bør utvikle retningslinjer, eller en veileder, for forvaltning av arkeologiske menneskelige levninger, for å sikre standardiserte retningslinjer i hele landet.

5.6 Andre betraktninger

Det er viktig å påpeke at denne studien baserer seg på et relativt lite antall informanter, og man kan derfor ikke bruke svarene til å generalisere etiske tilnærminger, tanker og holdninger til arkeologiske menneskelige levninger. Etersom metoden som ble brukt er kvalitativt forskningsintervju, reflekterer resultatene kun de enkelte informantenes tanker og meninger, og er ikke de generelle tankene og holdningene til alle som arbeider med arkeologiske menneskelige levninger i Norge. Men, at resultatene ikke kan generaliseres for hele Norge,

¹³⁴ Løkeland-Stai og Lie.

gjør allikevel ikke resultatene mindre riktige og viktige for de informantene som faktisk deltok. Så når flere av informantene uttrykker manglende retningslinjer, for eksempel, bør ikke dette bagatelliseres bare fordi resultatene kanskje ikke er representative for alle i Norge. Resultatene kan vise en tendens. Det er også viktig å være klar over at hensynet til informantenes anonymitet kan ha påvirket tolkningene av resultatene. Blant annet er eksempler som er gitt av informantene for å tydeliggjøre et poeng i denne oppgaven omskrevet eller gjengitt veldig generelt.

En av utfordringene med denne oppgaven har vært å få tak i informanter. Det kan være mange årsaker til at dette viste seg å være noe utfordrende. Det kan blant annet skyldes måten rekrutteringen foregikk på. Det må også selvfølgelig respekteres at personer av ulike årsaker ikke ønsker å delta. Det er blant annet et relativt lite fagfelt, og det er kanskje ikke så mange med erfaring innenfor fagfeltet, som det også ble påpekt av en mulig kandidat under rekrutteringsprosessen. Dette kan kanskje også vitne om at det er et vanskelig og sensitivt tema og snakke om, og kanskje også usikkerhet rundt temaet?

Det er jeg selv som har fortolket, analysert og skrevet om intervjuene i resultatene. Selv om jeg har forsøkt å forholde meg objektiv til hva som ble sagt i intervjuene, og forsøkt å formidle dette så objektivt som mulig i resultatene, vil jeg ikke kunne klare å fullstendig legge vekk min bakgrunn, tanker og holdninger til temaet. Omskrivingen kan også ha ført til at nyanser i språket og teksten har endret seg, og kan igjen påvirke resultatene og hvordan disse fremstår. I tillegg er det viktig å være klar over at mitt utgangspunkt som intervjuer har vært forskjellig i det første intervjuet og det siste. Selv om jeg som intervjuer har forholdt meg til samme intervjuguide, kan tidligere intervjuer, vært med på å ubevisst styre de senere intervjuene og samtalene i noen grad.

6 Konklusjon

Hensikten med denne oppgaven var å få en forståelse av og belyse de ulike etiske utfordringene vedrørende de forskjellige delene av forvaltningen av arkeologiske menneskelige levninger, samt se på Skjelettutvalgets rolle i denne forvaltningen. Det var også et mål å få et innblikk i hvordan arbeidet med arkeologiske menneskelige levninger opplevdes fra fagpersoners ståsted. Problemstillingen var: *Hvilke etiske utfordringer er det ved forvaltning, som i felt, konservering, magasinering og utstilling, av arkeologiske menneskelige levninger, og hvilke*

behov er det for å kunne håndtere disse? Hvilken rolle spiller Skjelettutvalget i håndteringen av menneskelige levninger og de etiske utfordringene knyttet til dette?

Først og fremst kommer det tydelig frem i resultatene at det er personlige variasjoner i hvordan man som fagperson opplever ulike etiske utfordringer, og også hvordan ens egne tanker og følelser rundt arkeologiske menneskelige levninger er. Det er også ulikt hva man oppfatter som etisk utfordrende og ikke. Når det gjelder hvilke behov man har for å kunne håndtere de ulike etiske utfordringene, virker det å være mer eller mindre mangelfulle retningslinjer på området. For enkelte informanter opplevdes dette som problematisk, og de ytret et sterkt ønske om tydeligere retningslinjer. Det fremkom allikevel ikke tydelig nøyaktig hvor i forvaltningen retningslinjene manglet, og heller ikke konkret hvor de største etiske utfordringene ligger. Helt konkrete ting, som for eksempel hvordan konserveringen og utgravingen skulle foregå, virket ikke uklart blant fagpersonene. Det var allikevel enkelte andre deler av forvaltningen som fremsto mer uklare, som nøyaktig hvordan magasineringen skal håndteres etisk forsvarlig. Det finnes retningslinjer på dette i Storbritannia, men disse aspektene i forvaltningen blir ikke dekt i Skjelettutvalgets veileder her i Norge. Når det gjelder Skjelettutvalgets rolle, er det tydelig at det er nettopp dette utvalget informantene forholder seg til når det gjelder arkeologiske menneskelige levninger, til tross for at de skriftlige veilederne ikke dekker alle aspektene ved forvaltningen. Det kan også virke som om Skjelettutvalget kan være involvert i enda større grad enn de er i dag. Det er derimot ikke tilstrekkelig undersøkt i denne oppgaven om Skjelettutvalget bør være mer enn et rådgivende utvalg eller ikke. En mulighet man kunne ha undersøkt videre er om Skjelettutvalget kan utarbeide mer konkrete retningslinjer direkte knyttet til forvaltningen av arkeologiske menneskelige levninger her i Norge. Dette vil igjen kanskje være med på å støtte opp prioritering av ressurser, fremme viktigheten av forvaltningen og minske byrden på enkelte ansatte.

6.1 Videre forskning

Som det nevnes i oppgaven har man i denne oppgaven bare undersøkt meninger, tanker og holdninger til en liten gruppe mennesker. Det ville derfor vært nyttig å ha en dypere og bredere undersøkelse av dette temaet, for å få et mer omfattende og representativt bilde av fagpersoners holdninger til dette temaet generelt i Norge. Videre ville det også være nødvendig, hvis man skal utarbeide retningslinjer, undersøke konkret hva som bør være med i etiske retningslinjer, eller etisk veileder, for forvaltning av arkeologiske menneskelige levninger. Her kunne man

også undersøkt videre i hvilken grad Skjelettutvalget skal være involvert, og om det er nok å innføre en veileder eller om man bør ha etiske retningslinjer som institusjoner er forpliktet til å følge, på lik linje med ICOM¹³⁵. Det kunne også vært nyttig å gjøre en bredere undersøkelse og se på hvordan retningslinjene er i Sverige og Danmark, sammenliknet med her i Norge. Videre ville det også vært interessant å undersøke kulturminneloven, og problematikken rundt årstallet 1537 som et skille på hvilke funn som fredes og ikke.

¹³⁵ International Council of Museums, *ICOM Code of Ethics for Museums*.

7 Litteraturliste

- Aspvik, Mads, og Geir Grønnesby. «Arkeologisk utgravning av skjelettgrav fra folkevandringstid, Nygården, Ørland, Trøndelag». NTNU Vitenskapsmuseet arkeologiske rapport. Trondheim: NTNU Vitenskapsmuseet, 2021.
- Balachandran, Sanchita. «Among the Dead and Their Possessions: A Conservator's Role in the Death, Life, and Afterlife of Human Remains and Their Associated Objects». *Journal of the American Institute for Conservation* 48, nr. 3 (1. desember 2009): 199–222. <https://doi.org/10.1179/019713612804514224>.
- Biers, Trish, og Katie Stringer Clary, red. *The Routledge Handbook of Museums, Heritage and Death*. Routledge, 2024.
- Braun, Virginia, og Victoria Clarke. «Can I Use TA? Should I Use TA? Should I Not Use TA? Comparing Reflexive Thematic Analysis and Other Pattern-Based Qualitative Analytic Approaches». *Counselling and Psychotherapy Research* 21, nr. 1 (2021): 37–47. <https://doi.org/10.1002/capr.12360>.
- . *Thematic Analysis: A practical guide*. SAGE Publications Ltd, 2022.
- Buenger, Nancy. «Connective Tissues: Ethical Guidelines for Biohistorical Research». *Journal of the American Institute for Conservation* 43, nr. 3 (2004): 227–36. <https://doi.org/10.2307/4129637>.
- Cassman, Vicki, og Nancy Odegaard. «Human Remains and the Conservator's Role». *Studies in Conservation* 49, nr. 4 (2004): 271–82. <https://doi.org/10.1179/sic.2004.49.4.271>.
- Clary, Katie Stringer. «Historical Context of Bodies, Display and Spectacle». I *The Routledge Handbook of Museums, Heritage and Death*, redigert av Trish Biers og Katie Stringer Clary. Routledge, 2024.
- DCMS. «Guidance for the Care of Human Remains in Museums». Department for Culture, Media and Sport, 2005. <https://www.gov.uk/government/publications/guidance-for-the-care-of-human-remains-in-museums>.
- Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora. *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora*. 5. utg. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene, 2021. <https://www.forskningsetikk.no/retningslinjer/hum-sam/forskningsetiske-retningslinjer-for-samfunnsvitenskap-og-humaniora/>.

- Edson, Gary. *Museum Ethics*. The Heritage : Care, Preservation, Management. London: Routledge, 1997.
- European Confederation of Conservator-Restorers' Organisations. *E.C.C.O. Professional Guidelines (II). Code of Ethics*. Brussel: E.C.C.O., 2003. https://www.ecco-eu.org/wp-content/uploads/2021/03/ECCO_professional_guidelines_II.pdf.
- Forskningsetikk.no. «Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger», 31. august 2022. <https://www.forskningsetikk.no/retningslinjer/menneskelige-levninger/forskningsetisk-veileder-for-forskning-pa-menneskelige-levninger/>.
- Fossheim, Hallvard, red. *More Than Just Bones. Ethics and research on Human Remains*. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene, 2013.
- Giesen, Myra, red. *Curating Human Remains: Caring for the Dead in the United Kingdom*. Heritage Matters. Boydell & Brewer, 2013. <https://www.cambridge.org/core/books/curating-human-remains/DBB69DD57E879CB0AE0C051412CE2BFB>.
- Giesen, Myra, og Liz White. «International Perspectives towards Human Remains Curation». I *Curating Human Remains: Caring for the Dead in the United Kingdom*, redigert av Myra Giesen. Heritage Matters. Boydell & Brewer, 2013. <https://www.cambridge.org/core/books/curating-human-remains/DBB69DD57E879CB0AE0C051412CE2BFB>.
- Holck, Per. «The Oseberg Ship Burial, Norway: New Thoughts on the Skeletons from the Grave Mound». *European Journal of Archaeology* 9(2-3) (2006): 185–210. <https://doi.org/10.1177/1461957107086123>.
- International Council of Museums. *ICOM Code of Ethics for Museums*. Paris: ICOM, 2017.
- Kres, Leah A., og Nancy C. Lovell. «A Comparison of Consolidants for Archaeological Bone». *Journal of Field Archaeology* 22 (1995): 508–14.
- Kvale, Steinar, og Svend Brinkmann. *Det kvalitative forskningsintervju*. Oversatt av Tone M. Anderssen og Johan Rygge. 3. utg. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS, 2017.
- «Lagringsguiden - Universitetet i Oslo». Åpnet 12. januar 2024. <https://www.uio.no/tjenester/it/sikkerhet/lis/tillegg/lagringsguide.html>.
- Lov om kirkegårder, kremasjon og gravferd (1996). <https://lovdata.no/dokument/LTI/lov/1996-06-07-32>.
- Lov om kulturminner (1979). <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1978-06-09-50>.

- Lov om miljøvern på Svalbard (2002). <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2001-06-15-79>.
- Løkeland-Stai, Espen, og Tove Lie. «Fikk nei til forskningsprosjekt fordi det kunne spre fordommer mot samene». *Khrono*, 30. desember 2021, pargr. Nyheter. <https://www.khrono.no/fikk-nei-til-forskningsprosjekt-fordi-det-kunne-spre-fordommer-mot-samene/634693>.
- McGowan, Gary S., og Cheryl J. LaRoche. «The Ethical Dilemma Facing Conservation: Care and Treatment of Human Skeletal Remains and Mortuary Objects». *Journal of the American Institute for Conservation* 35, nr. 2 (1996): 109–21. <https://doi.org/10.1179/019713696806124548>.
- Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger. *Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger*. 4. utg. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene, 2022. <https://www.forskningsetikk.no/retningslinjer/menneskelige-levninger/forskningsetisk-veileder-for-forskning-pa-menneskelige-levninger/>.
- . *Veileder ved funn av menneskelige levninger*. 1. utg. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene, 2018. <https://www.forskningsetikk.no/retningslinjer/menneskelige-levninger/veileder-ved-funn-av-menneskelige-levninger/>.
- Niemi, Anja Roth. «Nordvegen på Hillesøy - Utgravning av båtgrav fra yngre jernalder». Arkeologisk rapport. Tromsø - Tromsø Museums rapportserie. Tromsø: Tromsø Museum - Universitetsmuseet, UiT Norges Arktiske Universitet, 2018. https://uit.no/tmu/rapporter/rapport?p_document_id=667359.
- . «Nordvegen på Hillesøy En kvinnes båtgrav fra rundt år 800». Arkeologisk rapport. Tromsø - Tromsø Museums rapportserie. Tromsø: Norges arktiske universitetsmuseum, UiT Norges Arktiske Universitet, 2020.
- Nilsson Stutz, Liv. «Between Objects of Science and Lived Lives. The Legal Liminality of Old Human Remains in Museums and Research». *International Journal of Heritage Studies* 29, nr. 10 (3. oktober 2023): 1061–74. <https://doi.org/10.1080/13527258.2023.2234350>.
- NKF-N. «Formål og lover». Åpnet 1. desember 2023. <https://www.nkf-n.no/om-oss/formal-og-lover>.

- Odegaard, Nancy, Joseph F. Powell, og Vicki Cassman. *Human Remains: Guide for Museums and Academic Institutions*. Lanham, Md: AltaMira Press, 2007.
- «Personvern og oppgaveskriving - Universitetet i Oslo». Åpnet 12. januar 2024.
<https://www.uio.no/studier/eksamen/personvern-oppgaveskriving/index.html>.
- Paasche, Knut, red. *1537 - det vanskelige skillet: forskning på og forvaltning av arkeologiske kulturminner fra nyere tid*. Bd. 10. Vitark (trykt utg.). Trondheim: Museumsforl. NTNU, Vitenskapsmuseet, 2016. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2021072848606.
- Riksantikvaren. «Veileder til ansvarsforskriften». Riksantikvaren.no. Åpnet 23. november 2023. <https://www.riksantikvaren.no/veileder/ansvarsforskriften/>.
- «Samtykke eller allmennhetens interesse? | Sikt». Åpnet 21. november 2023.
<https://sikt.no/tjenester/personverntjenester-forskning/personvernhandbok-forskning/samtykke-eller-allmennhetens-interesse>.
- Sellevold, Berit. «Etikk og gamle skjeletter». *Forskningsetikk.no*, 2009.
<https://www.forskningsetikk.no/ressurser/fbib/menneskelig-materiale/etikk-og-gamle-skjeletter/>.
- Sellevold, Berit J. «Ancient Sceletons and Ethical Dilemmas». I *More Than Just Bones. Ethics and research on Human Remains*, redigert av Hallvard Fossheim. De Nasjonale forskningsetiske komiteer, 2013.
- Sellevold, Berit J. og Norsk institutt for kulturminneforskning. *Old Bones: Osteoarchaeology in Norway: Yesterday, Today and Tomorrow*. Oslo: Novus, 2014.
- Sikt. «Meldeskjema for personopplysninger i forskning». Sikt. Åpnet 17. juni 2023.
<https://sikt.no/tjenester/personverntjenester-forskning/fylle-ut-meldeskjema-personopplysninger>.
- Simpson, Paul. «Studies on the Degradation of Horn, Antler and Ivory at Archaeological Sites», School of Biological Sciences, 2011.» University of Portsmouth, School of Biological Sciences, 2011. <https://researchportal.port.ac.uk/en/studentTheses/studies-on-the-degradation-of-horn-antler-and-ivory-at-archaeolog>.
- Skjelettene fra Gokstad- og Osebergskipet*. Avdeling for anatomi, Institutt for medisinske basalfag, Universitetet i Oslo, 2009. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2018020948062.

- Stiles, W. B. «Evaluating Qualitative Research». *Evidence-Based Mental Health* 2, nr. 4 (1999): 99–101. <https://doi.org/10.1136/ebmh.2.4.99>.
- Stiles, William B. «Quality control in qualitative research». *Clinical Psychology Review* 13, nr. 6 (1993): 593–618. [https://doi.org/10.1016/0272-7358\(93\)90048-Q](https://doi.org/10.1016/0272-7358(93)90048-Q).
- Store norske leksikon. «Respekt». Store norske leksikon, 2021. <https://snl.no/respekt>.
- Thagaard, Tove. *Systematikk og innlevelse: En innføring i kvalitativ metode*. 4. utg. Bergen: Fagbokforlaget, 2013.
- Turner-Walker, Gordon. «Degradation Pathways and Conservation Strategies for Ancient Bone from Wet Anoxic Sites», 2007. https://www.researchgate.net/publication/235788502_Degradation_pathways_and_conservation_strategies_for_ancient_bone_from_wet_anoxic_sites.
- Universitetet i Oslo. «Bioantropologisk samling ved UiO - Institutt for medisinske basalfag». Universitetet i Oslo. Åpnet 29. november 2023. <https://www.med.uio.no/imb/forskning/om/bioantropologisk-samling/index.html>.
- Vinje-Christensen, Sigrid. «Det utfordrende samarbeidet? En kvalitativ studie av samarbeidet mellom arkeologer og konservatorer i Norge, og om dette kan påvirke bevaringen av funnmaterialet.» Masteroppgave, Universitetet i Oslo, 2018.
- Wills, Barbara. «Conservation and the Care of Human Remains in Museums». I *The Oxford Handbook of Museum Archaeology*. Oxford Handbooks. United Kingdom: Oxford University Press, 2022. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198847526.013.34>.
- Woodhead, Charlotte. «Care, Custody and Display of Human Remains: Legal and Ethical Obligations». I *Curating Human Remains: Caring for the Dead in the United Kingdom*, redigert av Myra Giesen. Heritage Matters. Boydell & Brewer, 2013. <https://www.cambridge.org/core/books/curating-human-remains/DBB69DD57E879CB0AE0C051412CE2BFB>.

Vedlegg 1 - Vurdering av Sikt

13.01.2024, 17:04

Meldeskjema for behandling av personopplysninger

Vurdering av behandling av personopplysninger

Referansenummer
410831

Vurderingstype
Automatisk

Dato
15.09.2023

Tittel

Etikk og prosedyrer for konservering av arkeologisk menneskelig skjelettmateriale

Behandlingsansvarlig institusjon

Universitetet i Oslo / Det humanistiske fakultet / Institutt for arkeologi, konservering og historie

Prosjektansvarlig

Douwkje Lieuwkje van der Meulen

Student

Andrea Lillemo

Prosjektperiode

15.10.2023 - 15.06.2024

Kategorier personopplysninger

Alminnelige

Lovlig grunnlag

Samtykke (Personvernforordningen art. 6 nr. 1 bokstav a)

Behandlingen av personopplysningene er lovlig så fremt den gjennomføres som oppgitt i meldeskjemaet. Det lovlige grunnlaget gjelder til 15.06.2024.

[Meldeskjema](#)

Grunnlag for automatisk vurdering

Meldeskjemaet har fått en automatisk vurdering. Det vil si at vurderingen er foretatt maskinelt, basert på informasjonen som er fylt inn i meldeskjemaet. Kun behandling av personopplysninger med lav personvernulempe og risiko får automatisk vurdering. Sentrale kriterier er:

- De registrerte er over 15 år
- Behandlingen omfatter ikke særlige kategorier personopplysninger;
 - Rasemessig eller etnisk opprinnelse
 - Politisk, religiøs eller filosofisk overbevisning
 - Fagforeningsmedlemskap
 - Genetiske data
 - Biometriske data for å entydig identifisere et individ
 - Helseopplysninger
 - Seksuelle forhold eller seksuell orientering
- Behandlingen omfatter ikke opplysninger om straffedommer og lovovertrедelser
- Personopplysningene skal ikke behandles utenfor EU/EØS-området, og ingen som befinner seg utenfor EU/EØS skal ha tilgang til personopplysningene
- De registrerte mottar informasjon på forhånd om behandlingen av personopplysningene.

Informasjon til de registrerte (utvalgene) om behandlingen må inneholde

- Den behandlingsansvarliges identitet og kontaktopplysninger
- Kontaktopplysninger til personvernombudet (hvis relevant)
- Formålet med behandlingen av personopplysningene
- Det vitenskapelige formålet (formålet med studien)
- Det lovlige grunnlaget for behandlingen av personopplysningene
- Hvilke personopplysninger som vil bli behandlet, og hvordan de samles inn, eller hvor de hentes fra
- Hvem som vil få tilgang til personopplysningene (kategorier mottakere)
- Hvor lenge personopplysningene vil bli behandlet
- Retten til å trekke samtykket tilbake og øvrige rettigheter

Vi anbefaler å bruke vår [mal til informasjonsskriv](#).

Informasjonssikkerhet

Du må behandle personopplysningene i tråd med retningslinjene for informasjonssikkerhet og lagringsguider ved behandlingsansvarlig institusjon. Institusjonen er ansvarlig for at vilkårene for personvernforordningen artikkel 5.1. d) riktighet, 5. 1. f) integritet og konfidensialitet, og 32 sikkerhet er oppfylt.

Vil du delta i forskningsprosjektet «Etikk og prosedyrer for konservering av arkeologiske menneskelige levninger»?

Dette er et spørsmål til deg om å delta i et masterprosjekt hvor formålet er å få en forståelse av og belyse de ulike etiske tilnærmingene og eventuelle prosedyrer rundt konservering og bevaring av arkeologiske menneskelige levninger. I dette skrivet gir jeg deg informasjon om målene for prosjektet og hva deltakelse vil innebære for deg.

Formål

Formålet med denne oppgaven er å få en forståelse av og belyse de ulike etiske tilnærmingene og eventuelle prosedyrer rundt konservering og bevaring av arkeologiske menneskelige levninger. Og vil det være mulig å utvikle en form for prosedyre eller retningslinjer ved funn og bevaring av arkeologiske menneskelige levninger, basert på behov og ønsker, men samtidig ivareta det etiske.

Problemstillingen i denne oppgaven er derfor; hvilke ulike etiske tilnærminger og retningslinjer finnes det rundt bevaring og konservering av arkeologiske menneskelige levninger her i Norge? Er det forskjeller på hvordan vi forholder oss til menneskelige levninger innad i Skandinavia. Og vil det være mulig å utvikle en prosedyre/fremgangsplan for funn av arkeologiske menneskelige levninger?

Hvem er ansvarlig for forskningsprosjektet?

Universitetet i Oslo er ansvarlig for prosjektet. Forskningsprosjektet utføres av Andrea Lillemo, masterstudent ved Universitetet i Oslo. Douwtje Lieuwkje van der Meulen er veileder.

Hvorfor får du spørsmål om å delta?

For å undersøke problemstillingen i dette forskningsprosjektet er det ønskelig å intervjuer gjenstandskonservatorer med erfaring fra arbeid med arkeologiske menneskelige levninger i Skandinavia. Konserveringsavdelinger ved arkeologiske institusjoner i Norge, Sverige og Danmark blir derfor kontaktet, og det er derfor du får spørsmål om å delta.

Hva innebærer det for deg å delta?

Hvis du velger å delta i prosjektet, innebærer det at Andrea Lillemo gjennomfører et intervju med deg. Det vil foregå enten ved et møte eller digitalt over Zoom. Intervjuet vil ta ca. 45 minutter. Det vil bli tatt lydopptak av intervjuet.

Du vil få spørsmål om:

- Din erfaring med de første bevaringstiltak i felt, konservering, magasinerings og forvaltning av arkeologiske menneskelige levninger.
- Om etiske problemstillinger rundt konservering og bevaring av arkeologiske menneskelige levninger.
- Om du har noen eksempler på dette og om hvordan dette ble løst.
- Faste prosedyrer som følges ved arbeid på en slik materialgruppe.

Det er frivillig å delta

Det er frivillig å delta i prosjektet. Hvis du velger å delta, kan du når som helst trekke samtykket tilbake uten å oppgi noen grunn. Alle dine personopplysninger vil da bli slettet. Det vil ikke ha noen negative konsekvenser for deg hvis du ikke vil delta eller senere velger å trekke deg.

Ditt personvern – hvordan vi oppbevarer og bruker dine opplysninger

Jeg vil bare bruke opplysningene om deg til formålene vi har fortalt om i dette skrevet. Vi behandler opplysningene konfidensielt og i samsvar med personvernregelverket. Det er kun veileder og masterstudent som har tilgang til persondata og svarene i intervjuet.

Navnet og kontaktopplysningene dine vil bli erstattet med en kode som lagres på en egen navneliste adskilt fra øvrige data. Datamaterialet fra intervjuet vil bli transkribert og lagret på en ekstern harddisk som oppbevares innelåst hvor bare student og veileder har tilgang til. For å gjøre opptak av intervjuet vil appen Nettskjema-Diktafon bli brukt. Denne appen sørger for sikkert og kryptert opptak. Nettskjema-Diktafon er godkjent av UiO for opptak av personopplysninger.

Masteroppgaven vil bli publisert, men deltakerne og svar vil anonymiseres.

Hva skjer med personopplysningene dine når forskningsprosjektet avsluttes?

Prosjektet vil etter planen avsluttes i juni 2024. Etter prosjektslutt vil datamaterialet med dine personopplysninger slettes.

Hva gir oss rett til å behandle personopplysninger om deg?

Vi behandler opplysninger om deg basert på ditt samtykke.

På oppdrag fra Universitetet i Oslo har Sikt – Kunnskapssektorens tjenesteleverandør vurdert at behandlingen av personopplysninger i dette prosjektet er i samsvar med personvernregelverket.

Dine rettigheter

Så lenge du kan identifiseres i datamaterialet, har du rett til:

- innsyn i hvilke opplysninger vi behandler om deg, og å få utlevert en kopi av opplysningene
- å få rettet opplysninger om deg som er feil eller misvisende
- å få slettet personopplysninger om deg
- å sende klage til Datatilsynet om behandlingen av dine personopplysninger

Hvis du har spørsmål til studien, eller ønsker å vite mer om eller benytte deg av dine rettigheter, ta kontakt med:

- Universitetet i Oslo ved Douwtje Lieuwkje van der Meulen (d.l.van.der.meulen@iakh.uio.no) (veileder) eller Andrea Lillemo (andrilil@student.iakh.uio.no) (student).
- Vårt personvernombud: personvernkontakt@hf.uio.no

Hvis du har spørsmål knyttet til vurderingen som er gjort av personverntjenestene fra Sikt, kan du ta kontakt via:

- Epost: personverntjenester@sikt.no eller telefon: 73 98 40 40.

Med vennlig hilsen

Douwtje Lieuwkje van der Meulen
(Veileder)

Andrea Lillemo
(Student)

Samtykkeerklæring

Jeg har mottatt og forstått informasjon om prosjektet «Etikk og prosedyrer for konservering av arkeologiske menneskelige levninger» og har fått anledning til å stille spørsmål. Jeg samtykker til:

- å delta i intervju

Jeg samtykker til at mine opplysninger behandles frem til prosjektet er avsluttet

(Signert av prosjektdeltaker, dato)

Vedlegg 3 – Intervjuguide

Intervjuguide til masteroppgaven *«Etikk og prosedyrer for konservering av arkeologiske menneskelige levninger»*

Dette er en intervjuguide med temaer og spørsmål.

Intervjuet gjennomføres i utgangspunktet ansikt-til-ansikt hvis mulig, eventuelt over Zoom hvis et fysisk møte ikke lar seg gjennomføre.

Et semistrukturert intervju, med mulighet for eventuelle oppfølgingsspørsmål.

Ca. 45 minutter.

Informasjon og spørsmål om intervju, samtykkeskjema etc.

1. Har du mottatt, lest og forstått informasjonsskrivet om studien, personvern og dine rettigheter?
2. Har du noen spørsmål?

Informantens arbeidserfaring innenfor bevaringstiltak i felt, konservering, magasinering og/eller forvaltning av arkeologiske levninger.

3. Har du erfaring fra arbeid med første bevaringstiltak i felt, konservering, magasinering og/eller forvaltning av arkeologisk menneskelige levninger?
- Eksempler på funn? Utgravinger? Konserveringsarbeid?
4. Har du et ca. anslag på hvor ofte du eller institusjonen står ovenfor en slik materialgruppe?

Faste prosedyrer og fremgangsmåter ved funn og konservering av denne materialgruppen?

5. Har institusjonen en fast prosedyre ved funn, konservering og bevaring av arkeologiske levninger?
6. Har du selv noen egne prosedyrer eller fremgangsmåter når du arbeider med et slikt materiale?

Bevaring av arkeologiske levninger?

7. Hva er formålet med bevaring av denne materialgruppen?
8. Hva gjøres for å bevare?
9. Hva skjer med materialet etter at det kommer til institusjonen?

Forskjeller på konservering av arkeologiske levninger og andre materialer?

10. Varierer konserveringsmetodene i stor grad? Og hvilke ting er det som kan påvirke konserveringen? Er det for eksempel bevaring eller muligheten videre forskning (DNA, isotopanalyse osv.) som vektlegges i størst grad?

11. Er det etiske vurderinger som tas når man arbeider med arkeologiske levninger som er ulike i forhold til konservering og arbeid med andre materialgrupper, f. annet arkeologisk materiale? – Tas det andre hensyn?

Etiske problemstillinger ved arbeid med arkeologisk menneskelige levninger. Generelt og egne erfaringer?

12. Hva er dine tanker og forhold til det etiske ved konservering av arkeologisk menneskelige levninger?
13. Er det noen etiske vurderinger ved denne materialgruppen som skiller seg fra andre materialer?
14. Har du eksempler på prosjekter hvor etiske problemstillinger rundt bevaring av levninger har vært et tema? – Hvordan løste dere dette?

Veien videre

15. Hvis du skulle ha utformet retningslinjer eller prosedyrer, er det noe spesielt du ville ha hatt med?

Annet

16. Er det noe du ønsker å tilføye?

Vedlegg 4 – Intervjuguide bearbeidet til arkeologi

Intervjuguide til masteroppgaven *«Etikk og prosedyrer for konservering av arkeologiske menneskelige levninger»*

Dette er en intervjuguide med temaer og spørsmål.

Intervjuet gjennomføres i utgangspunktet ansikt-til-ansikt hvis mulig, eventuelt over Zoom hvis et fysisk møte ikke lar seg gjennomføre.

Et semistrukturert intervju, med mulighet for eventuelle oppfølgingsspørsmål.

Ca. 45 minutter.

Informasjon og spørsmål om intervju, samtykkeskjema etc.

17. Har du mottatt, lest og forstått informasjonsskrivet om studien, personvern og dine rettigheter?

18. Har du noen spørsmål?

Informantens arbeidserfaring innenfor bevaringstiltak i felt, konservering, magasinering og/eller forvaltning av arkeologiske levninger.

19. Har du erfaring fra arbeid med første bevaringstiltak i felt, konservering, magasinering og/eller forvaltning av arkeologisk menneskelige levninger?
- Eksempler på funn? Utgravinger? Konserveringsarbeid?

20. Har du et ca. anslag på hvor ofte du eller institusjonen står ovenfor en slik materialgruppe?

Faste prosedyrer og fremgangsmåter ved funn og konservering av denne materialgruppen?

21. Har institusjonen en fast prosedyre ved funn, konservering og bevaring av arkeologiske levninger?

22. Har du selv noen egne prosedyrer eller fremgangsmåter når du arbeider med et slikt materiale?

Bevaring av arkeologiske levninger?

23. Hva er formålet med bevaring av denne materialgruppen?

24. Hva gjøres for å bevare?

25. Hva skjer med materialet etter at det kommer til institusjonen?

Forskjeller på konservering av arkeologiske levninger og andre materialer?

26. Varierer konserveringsmetodene i stor grad? Og hvilke ting er det som kan påvirke konserveringen? Er det for eksempel bevaring eller muligheten videre forskning (DNA, isotopanalyse osv.) som vektlegges i størst grad?

27. Er det etiske vurderinger som tas når man arbeider med arkeologiske levninger som er ulike i forhold til konservering og arbeid med andre materialgrupper, f. annet arkeologisk materiale? – Tas det andre hensyn?

Etiske problemstillinger ved arbeid med arkeologisk menneskelige levninger. Generelt og egne erfaringer?

28. Hva er dine tanker og forhold til det etiske ved konservering av arkeologisk menneskelige levninger?
29. Er det noen etiske vurderinger ved denne materialgruppen som skiller seg fra andre materialer?
30. Har du eksempler på prosjekter hvor etiske problemstillinger rundt bevaring av levninger har vært et tema? – Hvordan løste dere dette?

Veien videre

31. Hvis du skulle ha utformet retningslinjer eller prosedyrer, er det noe spesielt du ville ha hatt med?

Annet

32. Er det noe du ønsker å tilføye?

Vedlegg 5 – Spørsmål til Skjelettutvalget

Samtale med Skjelettutvalget

En veileder i forkant av samtale med Skjelettutvalget. En semistrukturert samtale, med mulighet for eventuelle oppfølgingsspørsmål og eventuelt andre tema som dukker opp.

Generelt skjelettutvalget

- Kan du snakke litt om Skjelettutvalget og hva dere gjør? Hva slags type prosjekter er dere typisk involvert i?

Skjelettutvalget og bevaring av arkeologiske menneskelige levninger

- Hva er skjelettutvalgets tanker rundt bevaring av arkeologiske menneskelige levninger? Er utvalget involvert i de ulike stadiene (som utgraving, konservering, magasinering og utstilling)?
- Hvor involvert er Skjelettutvalget i bevaringen av arkeologiske menneskelige levninger?
- Hvordan veileder dere ulike institusjoner rundt bevaring av arkeologiske menneskelige levninger?
- Hvordan er Skjelettutvalget eventuelt i oppfølging av ulike prosjekter? En informant ytret noen ønsker om at skjelettutvalget skulle ha vært mer involvert i hele prosessen, ikke nødvendigvis bare i startfasen.

Retningslinjer:

- I løpet av min korte undersøkelse har jeg fått inntrykk av at det mangler retningslinjer når det kommer til bevaring, håndtering og etikken rundt arkeologiske menneskelige levninger, hva tenker Skjelettutvalget om det?

Respekt

- Informantene hadde ulike tanker og følelser rundt temaet i utgangspunktet, men alle snakket på ett eller annet vis om at man må ha respekt. At man må ha respekt for individet, respekt for publikum, respekt for de ansatte. Men hva legges egentlig i respekt? Har skjelettutvalget noen tanker rundt dette?

Formål

- Hva tenker Skjelettutvalget er formålet med bevaring av arkeologiske menneskelige levninger?

Ressurser

- Flere informanter snakket om mangelen på ressurser, i hovedsak penger og tid, og at arkeologiske menneskelige levninger blir nedprioritert i forhold til andre ting? Har dere noen tanker rundt dette?

Alder

- Hva med de menneskelige levningene som faller utenfor lovverket som fredet materiale. Flere nevnte året 1537 som et merkelig skille på hva som beskyttes av loven og ikke, og da hvordan dette påvirker bevaringen og håndteringen.
- Litt motstridende ettersom i følge Sellevold 2009 skjema for etiske aspekter, hvor yngre materiale gir et sterkere etisk hensyn.

Avsluttende spm

- Jeg stilte alle informanter dette spørsmålet til slutt, og tenkte det er fint å spørre dere i skjelettutvalget også;
Hvis man skulle ha utformet noen etiske retningslinjer for bevaring av arkeologiske menneskelige skjeletter, hva hadde vært viktig å ha med? Hva ville skjelettutvalget ha hatt med?